

Översikter och meddelanden

”Tobin or not Tobin...?”

En prövning av Albert O. Hirschmans reaktionsteori: Fallet Attac på ledarsidorna i fem svenska dagstidningar våren 2001

1 Inledning

Den svenska demokratin befinner sig i kris (Lundquist 1998: 269). Detta tar sig inte bara uttryck i mätbara storheter som minskat valdeltagande (Möller 2000: 34) och partiernas minskande medlemsantal (Nord 1997: 15; Stubbergaard 2000: 19), utan också i en värdeförskjutning av själva demokratibegreppet (Lundquist 1999: 248–50). Avregleringar på finansmarknaderna, privatisering av offentliga verksamheter och marknadsanpassade välfärdssystem är faktorer som bidrar till upprätthållandet av en ekonomisk diskurs¹ där kortsiktigt vinstintresse prioriteras framför långsiktigt hållbar utveckling och immateriella värden som solidaritet och jämlikhet, som tidigare varit starkt förknippade med den svenska demokratin. Demokratiska värderingar trängs undan av ekonomismen, ett begrepp som kan användas om de tankesätt och ideal som präglar den tillväxtbaserade marknadsekonomin och är betecknande för det starka inflytande som nationalekonomiska perspektiv har på politiken (Lundquist 1999: 228; Ingelstam 1999: 119; Forsberg 1999: 23–4). I detta tankeklimat med marknadsisering och frihandel som självklara honnörsord kliver sommaren 1998 den nybildade medborgarrörelsen Attac in på arenan och vill visa att det finns alternativ till ”det ensidiga prisandet av nyliberalismen”.²

Attac är en förkortning som står för ”Association pour une Taxation des Transactions financières pour l’Aide aux Citoyens”, dvs. en orga-

nisation för beskattning av finansiella transaktioner till förmån för medborgarna. Införandet av den s.k. Tobinskatten³ för att minska finansiell spekulation är ett av rörelsens konkreta förslag liksom att avskaffa skatteparadiserna. Andra förslag är avskrivning av fattiga länders skulder och att förhindra att offentliga pensionssystem används i spekulationssyfte. Attacs strävanden skulle kunna ses som ett försök att göra intrång i en ekonomisk diskurs eller med rörelsens egna ord, att ”bryta den blinda ekonomismen” hos beslutsfattare, i media och offentlig debatt (www.attac.nu).

Demokratin befinner sig i kris, men det politiska intresset har inte avtagit. Medan de nationella partierna förlorar medlemmar och den politiska makten tappar mark till den allt mer globaliserade marknaden, mobiliserar civilsamhället engagerade medborgare i frågor med internationell räckvidd (Tarrow 2000: 270; Stubbergaard 2000: 19). Attacrörelsen finns för närvarande i tjugo länder och långt innan man i januari i år officiellt startade verksamhet i Sverige skrev svenska medier om organisationens metoder och mål. Attac ger upphov till reaktioner både från dem som välkomnar rörelsen och från dem som upplever den som ett hot, något som den fortsatt omfattande uppmärksamheten tyder på. Mer eller mindre dagligen förekommer Attac i nyhetsrapporteringen och på tidningarnas debatt- och insändarsidor, och aktiviteten på nätet är omfattande.⁴ Ur ett demokratiskt perspektiv är det intressant att notera att den mediala uppmärksamheten kring Attac ofta kretsar kring huruvida rörelsen är att betrakta som en tillgång för eller ett hot mot demokratin – den förra uppfattningen betonar Attacs vämande av demokratiska värderingar, medan den senare uppfattningen lyfter fram hur Attacmedlemmar deltar i våldsamma protestaktioner. Ett av demokratins fundament är rätten att framföra sina åsikter och ett sätt att komma till tals är att verka inom ramen

för en kollektiv rörelse. Alla rörelser får emellertid långt ifrån så mycket uppmärksamhet som Attac, men uppmärksamhet är inte nödvändigtvis samma sak som att budskapet diskuteras. En principiellt viktig fråga är hur etablerade makt-havare bemöter nya aktörers försök att verka för förändringar i samhället. Reaktionen på Attacs krav är ämnet för denna uppsats.

1.1 Syfte och problemställning

Den snabba och breda spridningen av Attac är i sig ett intressant fenomen, som skulle kunna tyda på att rörelsen är på väg att spela en roll i samhällsutvecklingen. I stället för att fokusera organisationen som sådan, behandlar denna uppsats budskapet⁵ och reaktionen på detta. Med reaktion menas här politisk och verbal reaktion så som den kommer till uttryck i det offentliga rummet i Habermas mening⁶ och det är explicita ställningstaganden för eller emot Attacs krav som uppmärksammas. Samhällsdebatten förs framför allt i medierna, som har ett betydelsefullt inflytande på vad det offentliga samtalet skall handla om och vilken bild av samhället som målas upp (Möller 2000: 95; Sjölin 1994: 179; Asp 1989: 3). Att politikerna i stor utsträckning påverkas av mediernas dagordning (Möller 2000: 95; Nord 1997: 10; McCombs – Shaw 1984: 66–7) gör det särskilt intressant att studera vad medierna väljer att lyfta fram. Detta kan ses som en maktfråga – vad väljer medierna att uppmärksamma och hur gör de det? – men också som en demokratisk fråga: förs samtalet i medierna på ett sätt som är gynnsamt för demokratin? Ett första syfte med uppsatsen är att undersöka hur medierna argumenterar för och emot Attacrörelsens krav:

Vilka av Attacs krav bemöts i medierna? Vilka argument för eller emot kraven används? Vilken beviskraft har argumenten?

Albert O. Hirschman (1991) har noterat ett återkommande mönster på reaktioner ”mot alla samhällsförändringar”: tvärtomtesen, meningslöshetstesens och äventyrlighetstesens. Tvärtomtesen går ut på att resultatet av alla förändringsförsök blir motsatt det avsedda, enligt meningslöshetstesens är samhället oföränderligt och alla

förändringsförsök därför meningslösa och äventyrlighetstesens förespråkare hävdar att förändringar äventyrar tidigare uppnådda resultat. Med omkastade värderingar gäller teserna enligt Hirschman även argument för förändringar.⁷ Det skulle således finnas ett allmängiltigt argumentationsmönster för och emot krav på samhällsförändringar. Mediernas reaktion på Attacrörelsens krav kan studeras som ett fall av hur etablerade auktoriteter reagerar på förändringskrav från nya aktörer. Ett andra syfte med uppsatsen är att pröva Hirschmans teori på detta fall:⁸

Finns det något mönster i reaktionerna på Attac i enlighet med Hirschmans iakttagelser?

1.2 Begreppsdiskussion

För att kunna diskutera mediernas inflytande på samhällsdebatten resoneras här kring begreppet makt. Dessutom görs ett försök att ringa in begrepp i anknytning till sociala rörelser för att kunna ge Attac en adekvat benämning.

En relationell definition av makt utgår från Weber, som menar att makt är ”en eller flera människors möjligheter att driva igenom sin egen vilja i den sociala samvaron, och det även om andra deltagare i det kollektiva livet skulle göra motstånd” (Weber citerad i Mathiesen 1982: 32), som i Robert Dahls vidareutveckling formuleras ”A’s capacity for acting in such a manner as to control B’s responses” (Dahl 1956: 13). Att hävda att man är maktlös kan vara ett sätt att försöka dölja makt man faktiskt har.⁹ När A påverkar B att tro att B följer A av fri vilja, utövar A ideologisk makt eller s.k. kooptering, det som sociologen Steven Lukes kallar för makten över tanken (Bergström – Boréus 2000: 13). Makt har även den som kan framtvunga ickebeslut, dvs. förhindra beslut till exempel genom förhaling eller genom att se till att en fråga aldrig kommer upp på dagordningen (Bergström – Boréus 2000: 13). Politiker, medier och även företag är makt-havare som har inflytande över den politiska dagordningen. En strukturell maktdefinition tonar ned, men bortser inte från aktörernas viljeinriktning. Strukturella påver-

kansfaktorer sätter gränser för individens autonomi, men kan inte fungera tvingande om inte aktören fattar beslutet att följa dem (Mathiesen 1982: 72). Gemensamt för olika slags maktdefinitioner är att de betonar hur en aktör kan fås att göra något som han eller hon inte skulle ha gjort om makten inte hade utövats. Oavsett om den påverkande är en person, en grupp personer eller om det handlar om strukturer i samhället verkar makt alltså innebära att ha kapacitet att förmå någon att göra som man vill.

Sociala rörelser är enligt Eyerman och Jamison kunskapsproducenter som kan mobilisera latent intressen i samhället (Eyerman och Jamison 1991: 55, 58), medan Stern framhåller hur dessa rörelser både kan skapa och definiera intressefrågor (Stern 1999: 15). I båda fallen betonas medvetenheten, vilken inkluderas i Dahlerups definition av sociala rörelser som ”medvetna, kollektiva aktiviteter som inom en gemensam ideologisk ram och med ett visst minimum av organisation har till syfte att skapa förändring i samhället” och som protesterar ”mot den etablerade samhällsstrukturen och mot de dominerande normerna och värderingarna i samhället” (Dahlerup 2000: 94). Enligt Thörn är en social rörelse ”per definition” en utmaning mot den etablerade samhällsordningen (Thörn 1999: 432), men begreppet sociala rörelser används om allt från progressiva människor i den postkommunistiska världen till ”nyliberala apologeter” (Hellman 1997) och intressegrupper, som företrädesvis är engagerade i att säkra den egna gruppens intressen (Amenta och Young 1999). I denna uppsats används begreppet sociala rörelser om rörelser som inte nödvändigtvis strävar efter att förbättra förhållandena för den egna gruppens medlemmar utan har som mål att åstadkomma politisk förändring i samhället (Stern 1999: 39; Dahlerup 2000: 94). Begreppet nya sociala rörelser används ofta när man talar om t.ex. freds-, kvinno- och miljörörelsen. Det som gör dessa rörelser ”nya” är enligt Thörn att de ”verkar för solidaritet mellan människor som befinner sig på långa avstånd” (Thörn 1999: 431). Attac med sina globala mål skulle således kunna kategoriseras som en *ny social rörelse*.

1.3 Material och metod

Analysmaterialet utgörs av dagstidningsartiklar från och med den första januari till och med den sista mars 2001 som handlar om eller i något sammanhang nämner Attac. Att studera tidningsmaterial är både nödvändigt och angeläget. Nödvändigt för att få någon textmängd att tala om – den korta tid som Attacrörelsen hittills¹⁰ funnits i Sverige har genererat nio riksdagsdokument som har någon anknytning till Attac eller rörelsens budskap,¹¹ medan antalet tidningsartiklar är svårare att överblicka – bara i Aftonbladet, för att ta ett exempel, publicerades tjugofem artiklar om Attac under årets första månad.¹²

Angeläget därför att medierna ofta är den främsta källan till information om omvärlden och därför har stort inflytande över människors verklighetsuppfattning. Detta är betydelsefullt med tanke på att informationen är ett urval, som dessutom har bearbetats (McQuail 1984: 37; McCombs – Shaw 1984: 66–7; Asp 1986: 351; Hvitfelt 1988: 108). Urval och bearbetning styrs av vissa tekniker för att fånga uppmärksamheten, den så kallade medielogiken: tillspetsning, förenkling, polarisering, intensifiering, konkretion, personifiering och stereotypisering (Strömbäck 1998: 20) Nyare forskning hävdar visserligen att människors personliga erfarenheter är en viktig motvikt till mediernas information, men dessa erfarenheter är själva formade av medierna – det finns ingen ”mediafri zon” (Eldridge – Kitzinger – Williams 1997: 160–2). Strömbäck (1998: 8) uttrycker detta som att medierna är ”den lins genom vilken vi ser och tolkar världen. Och det är en lins vi inte kan välja bort.” Man skulle kunna säga att medierna har tolkningsföreträde eller det som Lars Gustafsson kallat problemformuleringsprivilegiet (Nord 1997: 10; Gustafsson 1989: 40–4). När medierna uppmärksammar Attac placeras rörelsen och dess krav på dagordningen (jmf McCombs – Shaw 1984: 64; McQuail 1984: 49). Attacs mest kända förslag, införandet av Tobinskatt, har förekommit i politiska diskussioner under hela 1990-talet.¹³ Tobinskatten hamnade på dagordningen för det offentliga samtalet i samband med de finansiella kriserna i framför allt Asien, vilka blev startpunkten för Attacrörelsen (Ireni-

us 2001). Att få sitt ärende på dagordningen är ingen garanti för att man får igenom sina krav, men genom att en fråga över huvud taget blir uppmärksammas lär vi oss att den viktiga (Tarow 1993; McCombs – Shaw 1984: 65–6) – ju mer mediautrymme, desto viktigare fråga (McCombs – Shaw 1984: 69). Enligt svensk massmedieforskning är det samma aktörer som gynnas respektive missgynnas i alla typer av media, dvs. vi finner samma värderingar i teve, radio och tidningar (Asp 1988: 44; Strömbäck 1998: 12). Att välja just press motiveras främst av möjligheten till detaljerad analys i efterhand.

Tidningarna är valda utifrån dimensionerna politisk färg och storstad/landsort. Storstadstidningarna Dagens Nyheter (DN), oberoende liberal, och Svenska Dagbladet (SvD), obunden moderat, väljs på grundval av dessa kriterier och för att de har stor täckning. Landsortstidningarna är liberala Västerbottens-Kuriren (VK), och socialdemokratiska Dala-Demokraten (DD), Västerbottens-Kuriren på grund av sin bas i det proteströrelsestäta Umeå och Dala-Demokraten på grund av sin i många andra sammanhang synliga chefredaktör Göran Greider.¹⁴ För att få en någorlunda balans i höger-vänster-dimensionen väljs som femte tidning socialdemokratiska Aftonbladet (AB), som med sin rikstäckande spridning representerar både storstad och landsort. Sammantaget har i dessa tidningar under perioden publicerats 278 artiklar om Attac, fördelade enligt tabell 1.1.

En argumentationsanalys görs av ett mindre urval av materialet, nämligen politiska ledare i de fem tidningarna. Journalister uppfattas som professionella och förväntas rapportera vad som

faktiskt sker i sammanfattad form (Paletz – Entman 1984: 82). Ledare, däremot, är uttryckliga loki för opinionsbildning. Att välja ledare är ett naturligt val för att få med den politiska dimensionen utan att samtidigt behöva identifiera varje enskild skribent. I stället betraktas respektive tidning som författare och således den aktör som reagerar.¹⁵ De sammanlagt femtio ledarna under perioden som nämner eller handlar om Attac är företrädesvis publicerade under januari månad, dvs. i nära anslutning till Attacs bildande i Sverige (tabell 1.2).

Av alla ledarna är det fjorton stycken som diskuterar något eller några av Attacs krav. Av dessa handlar elva stycken om Tobinskatten, medan de andra kraven tas upp vid vardera två tillfällen (tabell 1.3).

Argumentationsanalys är en kvalitativ metod som syftar till att värdera beviskraften i en argumentation genom att bedöma dess logiska hållbarhet. Metoden bygger på systematisk närläsning av de texter som analyseras för att vaska fram såväl uttalade som outtalade ståndpunkter. Argumenten för dessa sk. teser och de premisser¹⁶ som argumenten bygger på skall identifieras och värderas. En svårighet med metoden är att argumenterande texter inte alltid är strukturerade enligt mönstret tes-premiss-argument och att framför allt premisserna ofta tas för givna. Det åligger således forskaren att försöka rekonstruera en argumentation och sätta sig in i de områden som argumenten och (de outtalade) premisserna berör (Bergström – Boréus 2000: 20; kap. 3; Björnsson m.fl. 1994).¹⁷

Argumentationsanalysens beskrivande moment syftar till att ”presterar en klagörande tolk-

Tabell 1.1 Antal artiklar om Attac i fem dagstidningar 1/1 2001 – 31/3 2001.

	AB	DD	DN	SvD	VK	Summa
Nyhet	17	19	45	20	7	108
Debatt	12	2	6	13	3	36
Kultur	6	0	13	10	3	32
Ledare	10	7	8	20	5	50
Annat*	3	11	26	11	1	52
Totalt	48	39	98	74	19	278

* Insändare, krönikor, intervjuer, temaartiklar, reportage etc.

Tabell 1.2 Antal ledare om Attac i fem dagstidningar 1/1 2001 – 31/3 2001.

	AB	DD	DN	SvD	VK	Summa
Januari	6	5	6	12	3	32
Februari	4	0	1	4	0	9
Mars	0	2	1	4	2	9
Summa	10	7	8	20	5	50

ning av den argumentation författaren avsett att uttrycka” (Björnsson m.fl. 1994: 49) och tolkningsmomentet innebär oundvikligen ett visst mått av subjektivitet (Jacobsson 1997: 322). Olika kännedom om textens kontext och innehåll innebär att olika forskare kan göra olika tolkningar av sådant som underförstås i texten. Även det som uttrycks explicit kan innebära svårigheter när det gäller att strukturera upp argumentationen – det som en person uppfattar som ett argument för ett argument kan av en annan uppfattas som en premiss för argumentet, en skillnad som kan (men inte behöver) ha betydelse för analysens värderande moment. Ett systematiskt användande av metoden reducerar denna svårighet. Det värderande momentet syftar till att ta ställning till om argumentation lyckas stärka tesen. För att ha beviskraft måste ett argument vara både hållbart och relevant. (Björnsson m.fl. 1994: 51–75).

Argumentationsanalys är en arbetskrävande metod, vilken motiverar ett måttligt stort undersökningsmaterial. Metodens styrka är generellt den värderande aspekten och i detta sammanhang möjligheten att testa Hirschmans teori om argumentation mot samhällsförändringar.

1.4 Disposition och avgränsning

Attacrörelsen har tre övergripande mål – demokratisk kontroll av finansmarknaderna och dess

institutioner, att agera mot nyliberal politik och dess konsekvenser samt utbildning och informations-spridning – men de specifika kraven och metoderna kan skilja sig åt mellan olika länder.¹⁸ Denna undersökning, som utförs under våren 2001, är begränsad till Attac Sverige. Kapitel 2 tar upp teoretiska aspekter på den samhällskontext i vilken Attacrörelsen har uppstått och verkar. Internets betydelse för Attacrörelsens snabba spridning och möjlighet att upprätta ett globalt politiskt rum skulle ha kunnat diskuteras i detta sammanhang, men faller utanför ramen för denna uppsats. I kapitel 3 presenteras Hirschmans reaktionsteori och möjliga andra reaktionsmönster. Dessutom förs en diskussion kring möjligheten att med hjälp av detta fall testa Hirschmans teori. Analysen presenteras i kapitel 4, som avslutas med en diskussion kring slutsatserna. I avslutningen i kapitel 5 görs ett försök att knyta ihop trådarna. Svårigheter med analysen diskuteras och förslag ges på vidare forskning.

2 Den samhälleliga kontexten

Attac är en globalt verksam rörelse med anhängare från hela världen som kommunicerar via det globala Internet. Samtidigt är just globaliseringen och dess ojämnt fördelade effekter måltavlan för flera av Attacs krav, som handlar om principiellt viktiga frågor om ekonomi och

Tabell 1.3 Antal ledare om Attacs krav i fem dagstidningar 1/1 2001 – 31/3 2001

	AB	DD	DN	SvD	VK	Summa
Något av kraven	1	0	5	5	3	14
Därav Tobinskatten	0	0	5	4	2	11

makten över ekonomin, men också om ekonomins – eller marknadens – makt. Man hävdar bland annat att avregleringar och globalisering bidrar till en urholkning av demokratin. Utifrån aktuell forskning om globalisering, ekonomi och demokrati ges här en teoretisk ram till Attacs krav.

2.1 Globalisering

Globalisering är ett begrepp som är föremål för många tolkningar. På ett övergripande plan kan globalisering sägas innebära ett ökat globalt utbyte som inte nödvändigtvis tar hänsyn till nationsgränser (Roberts 1998; Allardt 1999: 19, 39; Glimstedt 1999: 18). Två huvudlinjer kan skönjas i den omfattande litteraturen om globalisering. Litet tillspetsat skulle man kunna säga att den ena linjen anser att globaliseringen existerar, medan den andra anser att den inte gör det. Vilken ståndpunkt man intar beror på hur man definierar globalisering och om man ser globalisering främst som ett ekonomiskt eller ett politiskt fenomen.¹⁹ Tar man fasta på den ekonomiska aspekten kan globalisering definieras som den världsomspännande spridningen av en decentraliserad form av kapitalism (Pauly 2000: 3) eller som den ”finansiella revolutionen” dvs. västvärldens finansiella avregleringar (Jonung 1999: 57) efter Bretton Woods-eran eller helt enkelt kapitalrörelser (Weiss 1998: 212, 91). Den som iakttar globaliseringens politiska konsekvenser kan notera att allt fler politiska beslut fattas av utomnationella institutioner. Zürn, som studerar EU, anser därför att denationalisering är en adekvatare term (Zürn 2000: 94).²⁰ Andra menar emellertid att nationalstaten är fortsatt stark (Pierre 1999: 39; Pierre – Peters 2000). De som ifrågasätter globaliseringsdiskursen konstaterar också att globalisering inte är något nytt och att fenomenet inte är globalt. Före första världskriget var det ekonomiska utbytet mellan världens länder minst lika stort som det är idag. Detta utbyte är koncentrerat till tre regioner: USA, EU och Japan, och är alltså ingen världsomspännande företeelse (Pauly 2000: 3; Roberts 1998; Herd 1998; Hirst – Thompson 1996: 197). Till exempel inkluderas inte utvecklingsländer i analysen (Roberts 1998) och sprid-

ningen av kapitalet och den informationsteknik som är en förutsättning för de allt snabbare utbytina mellan länder är mycket ojämnt fördelade (Allardt 1999: 21–2).

En kärnfråga i globaliseringsdiskussionen är huruvida politiken tappat mark till marknaden. Newman menar att så är fallet. Han hävdar att kapitalismen ökar på demokratis bekostnad och att statens kapacitet att reglera den inhemska ekonomin försvagas (Newman 2000: 22, 26). Strandberg ser ett samband mellan globaliseringen och avregleringarna, som han menar leder till minskad ekonomisk-politisk handlingskraft till förmån för marknadens aktörer (Strandberg 1999: 156–9). Även Allardt hävdar att demokratin försvagas. Antalet demokratiska stater har visserligen ökat med marknadsekonomins spridning över världen, men i de flesta fall handlar det blott om sk. röstningsdemokrati och inte om medborgardemokrati, som också inkluderar rättigheter (Allardt 1999: 24, 27). Jonung betraktar inte marknadens större inflytande som ett demokratiskt problem, utan framhåller att de demokratiskt valda politikerna själva har valt att underkasta sig marknadens granskning (Jonung 1999: 73). Weiss och Olsson menar å sin sida att politikerna använder globaliseringen som förvändning för att avstå från offentliga utgifter (Pierre 1999: 42–3; Olsson 1999: 183–6). Även om man har olika uppfattningar om vad det beror på och vilka konsekvenserna blir för demokratin, verkar det råda något slags enighet om vad globaliseringen har inneburit: marknadens inflytande har ökat.

Globaliseringen framställs ibland som om den är en ofrånkomlig utveckling som inte går att påverka. På många håll motsätter man sig emellertid att globaliseringsprocessen skulle följa någon naturlag och talar istället om globaliseringen som en ideologi, som på grund av affärsintressenas starka strukturella makt mött ”förvänsvärt litet” motstånd (Roberts 1998; Herd 1998; Newman 2000: 17). Det är i dessa sammanhang som globaliseringen framställs som en konstruerad myt (Hirst – Thompson 1996: 5), eller med Giddens ord ”en fabricerad djungel!” (Pierre 1999: 42). En som protesterat mot den globala ekonomiska ordningen är Susan George,²¹ som i sin bok *Skuldbumerangen* hävdar att

trede världens skulder har gett fordringsägarna i norr möjlighet att intervensera i ekonomiers skötsel med en politik ”som paketerats under den allmänna rubriken ’strukturell anpassning’”. Problemen för de skuldsatta länderna är, skriver George, att amorteringar och räntor måste betalas innan de är fria att bygga upp sin inhemska ekonomi. Doktrinen om att marknaden ger ”alla allt” om den bara får agera ostört är enligt George ”vansinnig” (George 1991: 11–2; 216), eller med Paulys ord: ”Globalization cannot be left on autopilot.” (Pauly 2000: 169)

En skiljelinje i synen på globalisering går mellan dem som ser globalisering som något oundvikligt, och därför förordar ökad avreglering, och företrädare för uppfattningen att globalisering är ett resultat av politiska beslut och därför är en utveckling som är möjlig att påverka.

2.2 Ekonomi och ekonomism

I samhällsdebatten fokuseras framför allt tillväxten, som definieras som en ökning av bruttonationalprodukten BNP över tid. BNP-måttet kritiserar bland annat för att inte inkludera ekonomiska aktiviteter utanför den reguljära marknaden och för att inte justera för miljöförstöring och förbrukning av ändliga resurser. BNP tar heller inte hänsyn till inkomstfördelning eller ickemateriella levnadsbetingelser. (Fregert – Jonung 2000: 57–8). En annan kritikpunkt av användningen av BNP-måttet är att ekonomi betraktas som ett mål och inte som ett medel (Ekins 1988: 101).²² Tillväxtnålet är normerande inom nationalekonomin och, på grund av nationalekonomins starka inflytande på politiken, även det överordnade samhällsmålet (Forsberg 1999: 23, 55).

Den ökade mediebevakningen av ekonomi (Jonung 1999: 67) speglar finansmarknadernas växande roll och handlar till största delen om tillväxt och om kursrörelserna på världens börser. Om mediernas urval av just dessa delar av ekonomin beror på medielogiken eller om det har andra orsaker är inget som skall utredas här. Däremot kan konstateras att de så kallade ekonomivärdena – funktionell rationalitet, kostnadseffektivitet och produktivitet – idag har en sådan position i samhällsdebatten att de inte på

allvar ifrågasätts av någon (Lundquist 1998:63). Den allt mer omfattande privatiseringen av offentlig verksamhet raserar gränserna mellan det offentliga och det privata (Newman 2000: 19) och när den offentliga verksamheten skall drivas på samma sätt som den privata, det som kallas ekonomism, riskerar ekonomivärdena eller åtminstone två av dem – kostnadseffektivitet och produktivitet – att tränga undan de för den offentliga sfären unika demokratiska värdena politisk demokrati, rättssäkerhet och offentlig etik (Lundquist 1998: 63):

I den aktuella diskussionen uppträder en nyliberal falang (med ekonomistiska förtecken) vilken tenderar att reducera politik till något mindre meningsfullt. Politik beskrivs som en symbolverksamhet och som ett allmänt osäkligt och ideologiskt präglad käbbel vilket man med fördel kunde vara förutan. På denna punkt framstår utvecklingen som fullständigt absurd i relation till vårt offentliga etos: politikerna skulle vara ett ovälkommet element i den demokratiska politiken! (Lundquist 1998: 145)

Denna utveckling motsägs inte av nationalekonomen Jonung, som konstaterar att enskilda länders regeringar idag övervakas och bedöms på samma sätt som aktiebolag och deras ledningar:

Prissättningen på deras skuldbervis och valutator återspeglar deras skötsel av sitt lands affärer på samma sätt som aktiemarknaden betygssätter ledningen för enskilda företag (Jonung 1999: 69).²³

Till skillnad från Lundquist och Newman menar Jonung att detta är ett ”bidrag till den sedvanliga demokratiska processen” och som sådant fördjupar demokratin (Jonung 1999: 74), men, som Pierre konstaterar, gör ”marknaden” inga politiska bedömningar. Marknadsaktörerna är intresserade av att förmera ett kapital och är enligt egen utsago ointresserade av vilken politik som förs, bara den är stabil (Pierre 1999: 35–6). Läggtill detta det faktum, att svängningarna på finansmarknaderna inte har så mycket att göra med ekonomiska fundamenta eller analyser av ekonomisk politik, utan till stor del handlar om psykologi och flockmentalitet. Att låta finansmarknaden ha ett så stort inflytande på vilken

politik som skall föras som den haft under det senaste decenniet kan under dessa förutsättningar framstå som märkligt (Pierre 1999: 27–34, 45).

Attacs förslag om Tobinskatt gör det särskilt intressant att notera valutamarknadens speciella förhållanden. Valutamarknaden uppvisar drag som skiljer den från gängse marknadsteori, där utbudet motsvarar efterfrågan vid ett givet pris.²⁴ På valutamarknaden finns inga renodlade köpare eller säljare och handeln styrs av relativpriser och relativ köpkraft. Med Tobinskattens innebörd i beaktande är det också viktigt att hålla i minnet att transaktionskostnaderna på valutamarknaden är försumbara (Pierre 1999: 33–4).

Ekonomi blir ekonomism när den privata sfärens värderingar också blir den offentliga sfärens värderingar—i sådan hög grad att det offentliga existens på många områden ifrågasätts. Finns det då någon plats kvar för utövandet av demokrati om det är så att demokrati hör till den offentliga sfären och bara den? Eller är det tvärtom så att den privata och den offentliga sfären delar många värderingar?

2.3 Demokrati

Idealt har demokrati och marknadsekonomi såväl formella som informella institutioner gemensamma. Badersten talar om äganderätten och i förlängningen rättsstaten, principerna om pluralism och konkurrens, ett fritt decentraliserat informationsflöde och de informella institutioner som kan sammanfattas i begreppet civilkultur, nämligen samarbete, deltagande, öppenhet, tillit, ansvarsfullhet, respekt och tolerans. Detta gemensamma värdesystem innebär enligt Badersten att vi kan tala om ett direkt samband mellan marknadsekonomi och demokrati (Badersten 1995: 389–91).²⁵ Ökad ekonomisk frihet i form av avregleringar anses också kunna stärka demokratin. Jonung hävdar att de avregleringar som pågått från mitten av 1980-talet inneburit "en utvidgning och fördjupning av vår demokrati" (Jonung 1999: 78). Newman avfärdar emellertid något samband mellan en friare marknad och demokrati, eftersom, som han säger, privat företagande aldrig existerar för att tjäna ett allmänt syfte. Att tro att mer kapitalism ger

mer demokrati är därför enligt Newman uttryck för "ogrundad optimism" (Newman 2000: 27, 2). Pauly menar att marknadsekonomins framgång till viss del förstärkt den representativa demokratin, men ju mer den moderna kapitalismen fördjupats, säger han, desto svårare har det blivit att uppnå politisk jämlikhet (Pauly 2000: 2).

Att tillskriva marknaden så diametralt olika roller för demokratin är möjligt eftersom alla inte menar samma sak med vad demokrati är eller bör vara. Lundquist identifierar två hållningar som har en kärna av värderingar gemensamma²⁶ men skiljer sig åt i sin syn på hur stort inflytande det offentliga skall ha eller annorlunda uttryckt, om den individuella eller den gemensamma beslutsmakten skall prioriteras (Lundquist 1998: 76–81). Den individuella beslutsmakten handlar i dessa diskussioner om individens möjlighet att utöva sin makt som konsument. Jonung talar om "individens vetorätt" på marknaden som "argumentet för den liberala demokratisynen" (Jonung 1999: 78, min kursivering). De som anser att demokratin är i kris menar att uppfattningen att demokrati är det samma som att individen har valfrihet på marknader, sk. marknadsekonomi, utgör ett hot mot den offentliga demokratin eller medborgardemokratin (Lundquist 1999: 245, 252–3; Hveem 1997: 55; Allardt 1999: 24; Pauly 2000: 7). Jonung å sin sida får "associationer till det totalitära demokratibegreppet" av företrädare för den demokratiuppfattning som anser "att beslut som *inte* är fattade inom det politiska systemet i grunden är suspekta ur ett demokratiskt perspektiv eller till och med odemokratiska" (Jonung 1999: 76). Detta kan jämföras med Lundquists och Newmans resonemang om att det bara är det offentliga som omfattar demokrativärden. Att reducerade medborgaren till kund på en (privat) marknad innebär att plånbokens storlek blir avgörande för vilket inflytande individen kan utöva, vilket ligger långt från uppfattningen att allas röster är värda lika mycket.²⁷

Globaliseringen är som nämnts ovan både ett ekonomiskt och politiskt fenomen. Demokratiskt underskott uppstår på grund av att politiska beslut i allt större utsträckning fattas på stort avstånd från dem de påverkar, så kallad "inkongru-

ens mellan beslut och verkan” (Zürn 2000: 93). De multinationella globala företagens ökade makt leder också till ett demokratiskt underskott eftersom dessa företag har inflytande över människors liv utan att ha något demokratiskt ansvar. Denna makt kan därför uppfattas som illegitim, inte minst därför att dessa företag har kapacitet att påverka den politiska agendan (Pauly 2000: 167; Hirst 1998).

Forskningen är långt ifrån enig, men på många håll framkommer en oro för att demokratin hotas av globalisering och ekonomism. Attacrörelsens strävan efter att demokratiska institutioner skall återta initiativet från marknaden kan ses som ett medborgerligt uttryck för denna oro. Hur reagerar samhället när sådana tecken på oro yttrar sig i konkreta förändringskrav?

3 Reaktion på nya samhällsfenomen

Samhällets reaktion på nya samhällsfenomen är inget som den statsvetenskapliga litteraturen fördjupat sig i, åtminstone inte den litteratur som skriver om sociala rörelser (som är det fenomen som studeras här). Genom att läsa ”mellan raderna” i sådan litteratur går det emellertid att finna fyra huvudsakliga sätt på vilka samhället reagerar på sociala rörelsers krav: man reagerar genom att ignorera (Amenta och Young 1999; Tarrow 2000: 276), genom att göra motstånd (Friberg 1988: 3; Dahlerup 2000: 114; Fitzgerald 2000), genom att vara tillmötesgående (Stern 1999: 39; Hedström, Sandell och Stern 2000; Fitzgerald 2000; Mawhinney 2001; Stubbergaard 2000: 37) och genom att införliva (Eyermerman och Jamison 1991: 64; Thörn 2000: 191; Tarrow 2000: 282; Fitzgerald 2000; Hellman 1997).

Vad gäller mediernas reaktioner på nya fenomen finns en del skrivet. Medieforskaren Nord har i sin studie av mediernas reaktion på bildandet av det lokala sjukhuspartiet i Härmösand 1994 konstaterat att detta fick oproportionerligt stort utrymme i lokalpressen jämfört med de etablerade partierna. Nord föreslår att den omfattande uppmärksamhet som sjukhuspartiet fick berodde på fascination över ett helt nytt parti. Att uppmärksamheten inte skilde sig mellan

tidningarna trots olika politisk hemvist anser Nord beror på en massmedial likriktning som styrs av nyheternas dramaturgi (Nord 1997: 93–104; jmf medielogiken). Journalisten Staffan Heimerson föreslår i sin nyligen utgivna rapport om Attacs första sjuttio dagar i medierna att den omfattande bevakningen är en mediernas försiktighetsåtgärd för att säkert ”ligga i tiden” (Heimerson 2001).

Det som intresserar här är emellertid hur man argumenterar för sitt förhållningssätt för eller emot förändringskraven. Först diskuteras Hirschmans reaktionsteori och därefter följer ett resonemang om tänkbara andra reaktionsmönster. Sist görs ett försök att knyta samman det som sagts om reaktioner med den kommande analysen i form av ett antal frågor och en sammanfattande modell.

3.1 Hirschmans reaktionsteori

Ekonomerna och samhällsvetaren Albert O. Hirschman (1991) har observerat att reaktionen på samhällsförändringar följer samma retoriska mönster vare sig det handlar om motstånd mot eller välkomnande av förändringen. Med utgångspunkt i konservativt motstånd mot alla slags förändringar identifierar Hirschman tre ”teser” inom vilka alla argument kan sorteras: tvärtomtesen, meningsslöshetstesens och äventyrlighetstesens.²⁸

Tvärtomtesen går ut på att försöket att förändra samhället i en viss riktning kommer att få motsatt effekt, eftersom bara experter förstår hur det komplexa samhället hänger ihop. *Tvärtomtesen* rymmer en deterministisk syn på samhällsutvecklingen, vilket innebär att alla försök att åstadkomma förändringar kommer att leda till katastrofala följder. Inom nationalekonomin hävdas tvärtomeffekten för att försvara föreställningen om en självreglerande marknad. *Tvärtomtesen* är också ett vanligt argument mot välfärdsstaten, då all politik som påverkar någon av marknadens funktioner betraktas som skadlig. Att använda tvärtomargumentet är enligt Hirschman ett grundläggande drag i den reaktionära²⁹ retoriken. (Hirschman 1991: 11–42)

Enligt *meningsslöshetstesens* förespråkare styrs samhället av naturgivna lagar. Samhället

betraktas som oföränderligt och alla försök till förändringar är därför dödsdömda. Även meningslöshetsargumentet används av kritiker av välfärdsstaten, vilka hävdar att denna egentligen bygger på själviska motiv hos förespråkarna och därför inte kommer att leda till de förändringar som utlovas. Meningslöshetstesen är enligt Hirschman konservativas viktigaste vapen. (Hirschman 1991: 43–80)

*Äventyrlighetstesen*s förespråkare försvarar status quo och framhåller att den föreslagna förändringen visserligen kan vara önskvärd som sådan – man medger alltså att förändring i önskad riktning är möjlig – men att den medför oacceptabla konsekvenser. Det problematiska med samhälliga förändringar är enligt äventyrlighetstesen att varje rörelse framåt orsakar stor skada på tidigare framgångar, som därmed riskerar att äventyras. På så sätt kan t.ex. välfärdsstaten hävdas vara en fara för friheten eller demokratin eller både och. (Hirschman 1991: 81–132)

Till sin förvåning upptäckte Hirschman att den progressiva retoriken följde samma retoriska mönster som den konservativa men med omkastade värderingar. Tvärtomtesen i progressiv dräkt går ut på att det gamla måste bort, kosta vad det kosta vill, dvs. det spelar ingen roll om förändringens resultat blir motsatt den avsedda, så länge det gamla försvinner. Meningslöshetstesens progressiva variant pekar på att samhället utvecklas i en viss riktning som det är meningslöst att försöka förändra. När progressiva använder äventyrlighetstesen består det äventyrliga i att *inte* agera. Detta kan enligt Hirschman ta sig uttryck på två sätt. Antingen pekar de progressiva på faran med att låta bli att handla, t.ex. på grund av risken för socialt upplopp, eller så argumenterar man för att den aktuella och den tidigare förändringen kommer att samverka. (Hirschman 1991: 101, 157, 159–63) Att retorikmönstret är detsamma (fast omvänt) hos progressiva som hos konservativa stärker Hirschman i hans uppfattning att detta mönster gäller "undantagslöst" genom historien (Hirschman 1991: 7, 35, 99, 133, 136).³⁰

Hirschman hävdar att argumenten används med närapå rutinmässig upprepning på helt olika situationer. Medan äventyrlighetstesen är lo-

giskt möjlig att använda samtidigt som de båda andra teserna, är tvärtomtesen och meningslöshetstesen ömsesidigt oförenliga. Ändå har Hirschman observerat det paradoxala att förenliga argument sällan framförs tillsammans, medan däremot de oförenliga ofta används samtidigt, ibland av samma person eller grupp av personer. (Hirschman 1991: 143–4)

Bronner (1993) menar att det inte är riktigt rättvist av Hirschman att dra reaktionär och progressiv retorik över en kam och att var och en istället bör undersökas för sina respektive särdrag. Till Hirschmans försvar kan här sägas att hans poäng är just detta att han noterat att den konservativa och progressiva retoriken uppvisar samma mönster. Han menar att den enhetliga retoriken "vitnar om tvånget att argumentera enligt vissa identiska mönster" (Hirschman 1991: 99) mer än att argumenten nödvändigtvis skall motsvaras av faktiska förhållanden i verkligheten (Hirschman 1991: 35, 38). Han menar att argumenten i denna "ytterlighetens retorik" i själva verket är konstgrepp som har konstruerats enkom för att göra dialog och överläggning omöjliga (Hirschman 1991: 168, 170). Denna inte särskilt smickrande bild av reaktioner på förändringar kryddas med omdömen om dem som "bristfälliga" och "intellektuellt suspekta", något som knappast är gynnsamt för en öppen och förutsättningslös dialog i demokratisk anda (Hirschman 1991: 166, 170).

Det huvudsakligen positiva mottagandet³¹ av Hirschmans teori kan kanske förklaras med att den är förförande enkel. Enkelhet är ett kriterium (av flera) på en bra teori (Hempel 1969: 47–52). Nu säger aldrig Hirschman att det är en teori han lanserar eller att det är hypoteser han levererar. Hirschman hävdar ett samband – mellan samhällsförändringar och reaktionen på dem – som undantagslöst gäller och om det inte är en teori han lägger fram, handlar det snarare om en "lag", låt oss kalla den lagen om reaktioner mot förändringar. Enligt både tvärtomtesens och meningslöshetstesens förespråkare styrs samhället av "lagar" som omöjliggör att förändringsförsök får önskat resultat. Ekonomen Pareto hävdade t.ex. på 1800-talet att det finns en naturgiven inkomstfördelning i samhället som svårligen låter sig förändras (Hirschman 1996:

61–2). Detta, hävdar Hirschman, är en av flera ”lagar” som åberopas av förändringsmotståndare för att förklara varför välfärdsreformer är verkningsslösa – och att hävda att samhället är lagbundet och därför omöjligt att förändra, i alla fall i önskad riktning, hör till den ”tvångsmässiga” retorik som Hirschman fördömer. Att han samtidigt hävdar att han själv upptäckt ett lagbundet mönster i samhället är en svaghet i en i övrigt mycket övertygande framställning.³² Klass (1993) menar att Hirschmans egen retoriska förmåga är lika genomskinlig som de konservativas, en uppfattning som är svår att dela. Där emot är det två skilda saker att argumentera övertygande och att ha rätt i sak. Kanske är reaktionsmönstren inte begränsade till de tre som Hirschman för fram? Kanske är det inte möjligt att tala om allmängiltiga reaktionsmönster överhuvudtaget?

3.2 Andra möjliga reaktionsmönster

Alternativ till de reaktionsmönster Hirschman har observerat finns bland annat i hans egen bok. Att reagera på förändringskrav enligt ”den omogna tidens princip” innebär helt enkelt att hänvisa till att tidpunkten inte är den rätta. En sådan reaktion avfärdas emellertid av Hirschman utan vidare kommentarer än att den har ett ”charmerande” namn (Hirschman 1991: 83), vilket sannolikt beror på att den inte förekom i hans material. Det är emellertid inte orimligt att anta att förändringsmotståndare försöker förhindra förändring genom denna typ av förhållning.

En annan metod att försöka förhindra förändringar är att använda det som Wingborg kallar ”glida utför-argumentet”, som går ut på att hänvisa till den prejudicerande effekt som tillmötesgående av förändringskrav kan ha – genomförs denna förändring nu, kommer krav på ännu större förändringar i framtiden (Wingborg 1987: 25). Detta reaktionsmönster är analogt med två principer som Hirschman avfärdar som besläktade till hans äventyrlighetstes (Hirschman 1991: 82–3). Det finns förvisso ett visst släktskap med äventyrlighetstesens – genomförandet av förändringen leder till ett slags kostnader i och med risken för nya krav i framtiden – men

det är ändå möjligt att hävda att ”glida utför-argumentet” står på egna ben. Äventyrlighetstesens kärna är att förändringsförsöket äventyrar något som redan existerar, medan ”glida utför-argumentet” används av rädsla för något som eventuellt skall komma i framtiden. Kanske är Hirschmans äventyrlighetstes för komplex om den faktiskt kan omfatta så pass skilda argumentationsmodeller?

Ett tredje möjligt reaktionsmönster mot förändringar är något slags undvikandekategori, dvs. att reagera genom att ignorera. Som framgår ovan tar litteraturen om sociala rörelser implicit upp två reaktionssätt mot förändring, varav det ena är att reagera genom att ignorera. Det andra, att reagera genom att göra motstånd, torde täckas in av Hirschmans tre reaktionsmönster.

Reaktioner som stödjer förändringar har i litteraturen om sociala rörelser identifierats som tillmötesgående, dvs. att säga ja, och införlivning, som innebär att man gör förslaget till sitt eget. Tillmötesgående kan man vara på alla de sätt som Hirschman beskriver som progressiva varianter av de tre ”teserna”. Däremot inkluderas inte införlivning i dessa, varför denna variant får betraktas som en egen kategori.

3.3 Hur testa Hirschman?

Sammanfattningsvis skulle det – om Hirschman har fel – kunna finnas åtminstone sex olika sätt att reagera negativt på förändringsförsök: tvärtom, meningslöshet, äventyrlighet, förhållning, glida utför och ignorans, och minst fyra olika sätt att reagera positivt: omvänd tvärtom, meningslöshet respektive äventyrlighet samt införlivning. En möjlighet är också att reaktioner på förändringskrav inte följer några mönster överhuvudtaget och sätten att reagera kan då vara oändligt många. Att studera mediernas reaktion på Attacs förändringskrav är ett sätt att testa om Hirschmans teori håller. I den lilla skala som testet kommer att genomföras här finns givetvis ingen grund för något generaliserande omdöme. En hypotes eller teori är emellertid bara sannolik så länge inget avvikande fall observerats (Hempel 1969: 35; Peters 1998: 150) och på den grun-

den skulle analysen i denna uppsats ändå kunna utgöra en prövning av Hirschman.

Analysen utgår från svenska Attacs krav på införandet av Tobinskatt.³³ Uppsatsens första frågeställning handlar om hur argumentationen för och emot detta krav "ser ut", dvs. vad som tas upp och vilken logisk struktur argumentationen har. Undersökningen av detta försöker svara på följande frågor. Vilka är teserna? Hur argumenteras för och emot kravet utifrån kriterierna relevans och hållbarhet? Detta deskriptiva och värderande moment förbereder den testande delen, som bygger på en jämförelse mellan den observerade empirin (mediernas argument) och den logiska strukturen i Hirschmans "teser". Den fråga som skall besvaras är huruvida argumentationen följer mönstret i Hirschmans teser och kommer att ge besked om huruvida teorin kan stärkas eller förkastas.

Ställningstagande för eller emot dessa krav sätts upp som *tes*, dvs. det påstående³⁴ som det argumenteras för (Björnsson m.fl. 1994: 19). Sedan argumenten för tesen strukturerats upp och värderats, jämförs dessa med Hirschmans tre "teser", som med argumentationsanalytisk terminologi egentligen utgör *argument*.³⁵ För att Hirschmans teori inte skall vara ogiltig, skall alla argument för tesen (t.ex. att Tobinskatt inte

bör införas) kunna placeras in i någon av rutorna 1 till 6 i analys-schemat (figur 3.1) och *ingen annanstans*.

4 Attacs krav i medierna

Hur reagerade medierna på Attacs krav? Argumenterade man sakligt reflekterande för och emot eller reagerade man mer eller mindre instinktivt, så som Hirschman beskrivit reaktionen på samhällsförändringar? Detta kapitel syftar till att besvara dessa frågor. Av pedagogiska skäl och för att i någon mån underlätta intersubjektiv prövning (Lundquist 1997: 52) presenteras den beskrivande analysen i sin helhet i ett fall (bilaga 2). De funna argumenten redovisas grupperade efter fem kategorier och därefter jämförs argumentens logiska struktur med Hirschmans reaktionsmönster. Allra först några ord om det krav som medierna reagerar på.

4.1 Kravet att införa skatt på valutatransaktioner – Tobinskatten
Tobinskatten har fått namn efter sin upphovsman, den amerikanske ekonomen James Tobin, som första gången 1972 som "näst bästa alterna-

Tes (ställningstagande)		Argument
För	Emot	
1. Genomförandet av kravet får motsatt effekt jämfört med den avsedda, men det gör inget eftersom det väsentliga är att det bestående förändras.	2. Genomförandet av kravet får motsatt effekt jämfört med den avsedda, vilket är negativt. Kravet bör därför inte förverkligas.	Tvärtom
3. Att motsätta sig kravet får ingen effekt eftersom samhället förändras på ett förutbestämt sätt.	4. Genomförandet av kravet får ingen effekt eftersom samhället är oföränderligt.	Meningslöshet
5. Genomförandet av kravet är nödvändigt för att inte äventyra tidigare uppnådda framsteg.	6. Genomförandet av kravet leder till önskad effekt men till priset att ett tidigare, och värdefullare, framsteg går förlorat.	Äventyrlighet

Figur 3.1 Analys-schemat.

tiv³⁶ föreslog en skatt på transaktioner mellan olika valutor för att minska effektiviteten på finansmarknaderna och därigenom öka centralbankers och regeringars förmåga att bedriva en penning- och skattepolitik anpassad till den egna ekonomin (Tobin 1978). I och med att en avgift tas ut varje gång en valutagräns passeras, gynnas långsiktiga investeringar medan kortsiktig spekulation fördras. Attacrörelsen ser Tobinskatten som ett sätt att ändra det ekonomiska system som sätter ramarna för existensen av ett orättvist samhälle där "[d]emokratin sätts ur spel för att företag ska kunna nå sina mål" (Vera-Zavala 2001: 92). Intäkterna vill man skall gå till behövande medborgare i de fattigaste länderna, men det är inte det huvudsakliga syftet med skatten.

Dala-Demokraten uttrycker ingen ståndpunkt när det gäller Tobinskatten. Aftonbladet gör ett enda kortfattat inlägg, som inte uttryckligen tar ställning, men välkomnar att Tobin fortfarande stöder sin idé. I de borgerliga tidningarna diskuteras sammanlagt elva artiklar Tobinskatten, flera relativt utförligt. Gemensamt för dem är att de är emot Tobinskatten. Ställningstagande eller *tesen* (T) kan sålunda formuleras:

T: Skatt på valutatransaktioner – Tobinskatt – bör inte genomföras.

Artiklar som talar *för* Tobinskatt förekommer också under den period som studeras. Dessa utgörs emellertid av debattartiklar,³⁷ som utelämnats i denna uppsats.

4.2 Argumenten kategoriserade

I de ledare som argumenterar emot Tobinskatten förekommer enligt denna analys sammanlagt tolv olika argument av första ordningen.³⁸ Dessa kan delas in i fem huvudgrupper. Den övervägande delen av argumenten behandlar själva skatten, allt från att den inte är genomförbar till vilka konsekvenser den skulle få om den ändå gick att genomföra. En annan grupp av argument tar fasta på analysen bakom Tobinskatt, som man bedömer som felaktig. Ett fåtal argument uppehåller sig vid att diskutera skattens förespråkare och förslaget som fenomen. Den femte kategorin består av ett enda argument och handlar om intäkternas användning. I det följande

de görs en genomgång av dessa kategorier och exempel ges på argument inom varje kategori.

Argument mot själva skatten. Inom denna grupp av argument diskuteras framför allt att Tobinskatten är omöjlig. Här återfinns argument om att Tobinskatten är orimlig därför att det inte finns någon global demokrati (DN 5/1). Att det inte finns någon global demokrati är sant och att ett skatteindrivande organ måste ha demokratisk legitimitet stämmer överens med demokratiska värderingar om hur politik skall bedrivas. Dessa argument stärker argumentet att Tobinskatt är orimlig, förutsatt att man accepterar premissen att övernationell demokrati är nödvändigt för att genomföra Tobinskatten. En invändning skulle här kunna göras från Tobin själv, som diskuterar möjligheten att indrivningen av skatten kan ske nationellt (Tobin 1995: 54–5). I detta sammanhang kan det vara värt att påpeka att den överväldigande delen av valutahandeln sker mellan demokratier (Hermele 2001: 29) – en nationell indrivning skulle således i de flesta fall kunna skötas av organ med legitimitet. Argumentets beviskraft förutsätter att global demokrati måste föregå införandet av en Tobinskatt. Detsamma gäller ett liknande argument hos Svenska Dagbladet (14/1), som går ut på att det inte finns någon "världsregering" som skulle kunna driva in skatten. Det är svårt att avgöra vem som har "rätt" eller "fel" i en sådan fråga och det ingår heller inte i argumentationsanalysen att avgöra den saken. Svenska Dagbladets argument saknar emellertid uttryckligt stöd och är därmed svagare än argumentet i Dagens Nyheter.

I en annan artikel anför DN argumentet att skatteparadisen inte kan avskaffas utan "kanonbåtsdiplomati", ett argument som i mycket liknar ett argument från Svenska Dagbladet om att kryphålen (skatteparadisen) inte går att täppa till. Ytterligare ett argument för att Tobinskatten inte går att genomföra är att den är politiskt omöjlig. Det är DN (22/1) som hävdar detta utan vidare motivering och man är säker på sin sak: "Tobinskatten kommer aldrig att genomföras." Bevisbördan tillhör normalt den som framför ett argument och ett bra argument får stöd av minst två argument. Här har argumentet inget stöd i texten och får därför betraktas som ett svagt ar-

gument. Några dagar tidigare (18/1) anförde man emellertid argumentet att USA aldrig skulle acceptera Tobinskatten, ett argument som mot bakgrund av president Bushs lågskattepolitik knappast kan vara något annat än hållbart. Argumentets relevans förutsätter att det är nödvändigt att alla länder deltar, något som tidigare visats att det inte råder någon enighet om. Argumentet har beviskraft om det är nödvändigt att USA inför Tobinskatt, annars inte.

Det förekommer också argument som utgår från att Tobinskatten trots allt är möjlig men att dess konsekvenser skulle bli allt annat än de avsedda. I en av DN:s ledare (16/1) slås fast att Tobinskatten inte skulle få avsedd effekt utan att något skäl anges. En sådan gång är det enkelt att avfärda argumentet som svagt. Eventuellt skulle man kunna tänka sig att påståendet refererar till vad som i en tidigare ledare anförts som en felaktig effekt, nämligen att Tobinskatten skulle ge upphov till byråkrati, korruption och nya måltavlor för demonstranter (DN 5/1). Om byråkrati leder till korruption kan man nog tänka sig att demonstranter skulle protestera. Hållbarheten förefaller god i detta fall. Men demonstrationer förekommer redan nu när det inte finns någon Tobinskatt. Avsikten verkar här vara att varna för att demonstrationerna knappast kommer att upphöra, alternativt öka i omfattning, om skatten genomförs. En fråga man kan fundera över är om protesterande demonstranter är en företeelse som stärker tesen att Tobinskatt inte bör införas. För att argumentet skall vara relevant förutsätts att byråkrati, korruption och demonstranter är negativa effekter av Tobinskatten som väger tyngre än dess förmodade positiva effekter. Byråkrati och korruption förekommer som bekant i många samhällen. Som jämförelse kan man till exempel fråga sig om EU:s byråkrati är ett argument mot europeiskt samarbete. Vad gäller beviskraften för argumentet mot Tobinskatten, förefaller det hänga på hur man värderar de positiva och negativa effekterna av att skatten genomförs, effekter som ingen egentligen kan veta något om.

I en annan ledare (22/1) hävdar DN att skatten är för liten för att ha någon inverkan på stora och skadliga valutaflöden. Detta argument förutsätter den konstruktion av Tobinskatten som van-

ligtvis diskuteras, nämligen en procentuell omställningsskatt.³⁹ En variant på Tobinskatten har tagits fram av tysken Paul Bernd Spahn. Med en kompletterande, mycket hög skatt på växelkursförändringar som inte håller sig inom ett visst målområde skulle Tobinskatten enligt Spahn kunna förhindra spekulativa attacker (eftersom risken för dessa är större ju mer valutakursen fluktuerar). Ytterligare en fördel med Spahns förslag, hävdar Wahl och Waldow (2001:9), är att det är möjligt att genomföra inom ett enda land.⁴⁰ Men om man utgår från Tobins, eller Attac, variant, handlar det alltså om en mycket låg skatt på alla valutatransaktioner. Att den är låg skulle innebära att enstaka transaktioner inte berörs nämnvärt, medan upprepad handel i spekulationssyfte fördyras. Invändningen att Tobinskatten inte förmår stoppa skadliga valutaflöden får stöd hos de Vylder, som menar att orsakerna till de senaste årens finanskriser hänger samman med att länderna försökt kombinera fria kapitalrörelser med en fast växelkurs (de Vylder 2001: 118) och inte skulle ha kunnat förhindras med en Tobinskatt. Vilken lösning som förordas på problemen hänger samman med vad man anser är det bakomliggande problemet och det skulle leda för långt att här försöka bedöma olika alternativ (det skulle dessutom föra bort från ämnet – att värdera argumentationen). Om det är sant att skatten är för liten för att stoppa skadliga flöden, så är argumentet hållbart, annars inte. Relevant är det under alla omständigheter – det är rimligt att låta bli att införa en åtgärd som inte har avsedd effekt. Här skulle man också kunna tillfoga att Tobinskatten är en viktig symbolfråga för Attac. Kanske är det så att den inte förmår påverka särskilt mycket? Kanske är det så att det väsentliga är att markera att man vill se att demokratin och politiken står över vinstintressen hos enskilda aktörer? Därutöver är det intressant att notera att DN:s argument, att Tobinskatten är för liten, framförs i en text som inte vill ha någon skatt över huvud taget.

Svenska Dagbladet (14/1) tar som en av skattens negativa konsekvenser upp att finansmarknadens effektivitet skulle minska. Det är ett intressant påpekande, eftersom syftet med Tobinskatten är just att minska effektiviteten. Resonemanget går i cirkel – Tobinskatten är dålig

eftersom den är dålig – och som argument betraktat saknar det relevans och därmed beviskraft.

Andra argument handlar om att Tobinskatten får motsatt effekt. Det är Svenska Dagbladet som i två varianter (9/1 och 14/1) anför detta som argument mot Tobinskatt. Den första varianten konstaterar: ”Problemet med Attacs mål är att det som kan verka gott inte är fungerande medel för att skapa en bättre värld, utan tvärtom motverkar sina syften.” Detta argument mot Tobinskatten följs inte upp av någon saklig motivering och är därför inte hållbart.⁴¹

I den andra varianten hävdas att de fattiga skulle drabbas hårdast av ett genomförande av Tobinskatten. Alla skulle således drabbas, men värst blir det för de fattiga, som Tobinskatten i Attacs tapping är tänkt att kunna hjälpa. Anledningen till detta är enligt SvD att tillgången på kapital kommer att minska, antingen för att skatten är så effektiv att alla kapitalflöden upphör och med dem skatteintäkterna, eller för att den pga. skatteparadisen och en enorm administration och kostnader för uppbörd är så ineffektiv att det inte kommer in några pengar. Det ligger sannolikt en del i dessa påpekanden. En invändning mot dessa stödargument är att de är anförda som stöd till argumentet att de fattiga skulle drabbas av detta. Som resonemanget förs, är det värsta som kan hända de fattiga att Tobinskatten inte genererar några pengar eller, med andra ord, att ingenting skulle hända. Om Tobinskattens intäkter försvinner i administration så är det de som betalar skatten som förlorar – för de fattiga länderna skulle det inte bli någon skillnad. Ett sätt att logiskt ”rädda” argumentationen är att förutsätta att den minskade kapitaltillgången avser kapitaltillgången i de fattiga länderna (och inte kapitaltillgång i största allmänhet) och att denna är något som gynnar de fattiga länderna. Detta sägs inte uttryckligen i texten, utan måste tolkas in. Detta bör också göras. Argumentationsanalysen är en metod som är välvilligt inställd till de texter som analyseras och strävar efter att komma så nära författarens avsikter som möjligt. Med denna förutsättning uttalad, får argumentet att de fattiga skulle drabbas viss beviskraft, framför allt för att relevansen ökar. Å andra sidan är det en mycket liten del av allt ka-

pital som går till de fattiga länderna,⁴² vilket minskar hållbarheten och därmed beviskraften.

Sammanfattningsvis förekommer i materialet fyra olika typer av argument mot själva skatten. Tobinskatt bör enligt dessa argument inte införas därför att den

- är praktiskt och/eller politiskt orimlig eller omöjlig;
- inte kan uppnå det den sägs kunna uppnå;
- får fel effekter;
- får motsatt effekt.

Argument mot analysen som skatten bygger på. Ett flertal argument angriper analysen bakom idén med Tobinskatt. Detta måste bedömas vara av hög relevans – bygger idén på en felaktig analys är det rimligt att anta att det är en dålig idé. Vilka är då dessa argument och är de hållbara?

Att frihandel är det enda som kan rädda de fattiga länderna hävdas av Dagens Nyheter (5/1) och Västerbottens-Kuriren (29/1). Det finns inga entydiga belägg för hållbarheten i detta argument. Enligt Världshandelsorganisationen WTO har klyftorna i världen minskat tack vare frihandeln (Lukas 2000), medan FN rapporterar om kontinuerligt ökande inkomstklyftor både inom och mellan länder (Vikström 2001: 152; Hermele 2001: 34–5; Nyberg 1997). Slutsatser om ökande eller minskande inkomstskillnader beror givetvis på vilka länder som ingår i undersökningen och vilken tidsperiod som avses. Det är också svårt, för att inte säga omöjligt, att isolera en enskild faktor som enda orsak till utvecklingen. Relevansen i argumentet beror på vad som menas med frihandel – inkluderas fri kapitalrörlighet, är argumentet relevant, eftersom Tobinskatten syftar till att göra denna mindre fri. God relevans men svårare att avgöra hållbarheten gör att argumentets beviskraft blir tveksam.

Ett argument som är nära förbundet med detta kommer från Svenska Dagbladet (17/2), som hävdar att ökande kapitalrörelser är en naturlig utveckling som inte bör bekämpas. Att ökande kapitalrörelser är ofrånkomligt är ett argument som bygger på föreställningen att politiken är maktlös och att ekonomin följer vissa ”naturlagar”. Mot detta kan anföras argument om att globaliseringen genomförs av stater och inte kan existera utan stater (Weiss 1998: 188–212). Båda dessa motsatta synpunkter är prövbara i

princip. Det är däremot inte argumentets andra del, att denna "naturgivna" utveckling inte bör bekämpas. Det är ett normativt påstående, vars hållbarhet avgörs av hur välgrundat det är. Stödet som anförs är att statliga ingrepp gör mer skada än nytta, ett argument som bygger på den outtalade premissen att en självreglerande marknad utan statlig inblandning är ett ideal. Som stöd för stödet lyfter man fram den så kallade valpskatten, en skatt på inhemsk värdepappershandel i Sverige under åren 1984–91. Vad denna skatt orsakade för skada förutsätts vara känt av läsaren. Enligt motståndare till valpskatten drog den inte in några pengar till staten samtidigt som en stor del av värdepappershandeln flyttade utomlands och den ekonomiska effektiviteten minskade (1998/99:Sk311; Eklund 2001: 39). Givet att dessa effekter är sanna och oönskade, ger argumentet stöd för argumentet att statliga ingrepp gör skada. Det förutsätter emellertid att man bortser från eventuella positiva effekter som skatten skulle ha kunnat ha på andra områden. Dessutom föreligger risk för argumentationsfelet förhastad generalisering. Men om man kan anta att Tobinskatten är ett statligt ingrepp liknande valpskatten fast på global basis, är argumentationen logiskt väl uppbyggd. Omnämmandet av valpskatten följs nämligen av påpekandet att Tobinskatten sannolikt kommer att orsaka samma skada som valpskatten fast i större skala. Förutsättningen för att acceptera huvudargumentet att ökande kapitalrörelser inte bör bekämpas är att man accepterar premissen om en självreglerande marknad och därmed anser att allt som stör denna är skadligt. Gör man inte det, kan argumentet inte stärka tesen.

En analys som kommer fram till att Tobinskatt bör införas bygger enligt Svenska Dagbladet (17/2) på okunskap om hur "den nya ekonomin" fungerar. Man menar att Attac drar fel slutsatser om orsaken till den omfattade valutahandeln. Den är bara en naturlig följd av de växande immateriella värden i samband med rörliga växelkurser, hävdar SvD. Det är givetvis en viktig utgångspunkt att veta vad som är orsaken till något som man försöker åtgärda. SvD pekar på hur företaget inom "den nya ekonomin" minskar behovet av politiska ingrepp när man "tar över sam-

hällets roll på olika humanistiska och kulturella områden". För att acceptera argumentet om "den nya ekonomins" funktionssätt måste man emellertid dela värderingen att det är positivt att företag träder in på områden som tidigare betraktats som gemensamma. Alla uppskattar inte en sådan utveckling. Hirst menar t.ex. att det är en fara för demokratin att företaget får allt större inflytande på områden som berör människor utan att för den skull kunna utkrävas något ansvar för det man gör, "[b]ecause the actions of companies create externalities that cannot be resolved by pricing in product or asset markets" (Hirst 1998). Det är i detta ljus Attacrörelsens krav på Tobinskatt bör ses. Attac menar nämligen att Tobinskatten är ett sätt för demokratiska institutioner att återta initiativet från marknads-krafterna. För att Svenska Dagbladets argument skall kunna uppfattas som hållbart, torde det vara nödvändigt att omfatta en individualistisk demokratisyn som förordar minimal statlig inblandning. Relevansen är däremot hög. Om det är så att analysen bakom idén är felaktig på grund av okunskap så är det en relevant invändning mot idén att peka på denna okunskap.

Ett annat fel som Tobinskattens kritiker menar att dess förespråkare gör är att förorda fel lösning (VK 29/1). Här håller man med om att någon form av reglering av valutamarknaderna är nödvändig, men hävdar att befintliga institutioner som Världsbanken bör användas i stället för att inrätta en ny institution som Tobinskatt. Detta argument får inget stöd av andra argument och det är svårt att avgöra vad som ligger bakom artikelförfattarens påstående, annat än en motvilja mot Tobinskatt.

De två huvudsakliga argument som anförs mot analysen bakom förslaget om Tobinskatt hänger samman: naturlig ekonomisk utveckling bör inte bekämpas med regleringar och statlig inblandning är av ondo.

Argument mot dem som förespråkar skatten. Nästa kategori argument är av typen "ad hominem" – att försöka styrka att en person har fel i sak genom att lyfta fram en egenskap hos personen – vilket är en argumenttyp som per definition saknar beviskraft. Dagens Nyheter (5/1) hävdar att de som förespråkar Tobinskatt inte är trovärdiga.⁴³ Detta argument bygger på den out-

talade premisen att om förespråkarna inte är trovärdiga, är det rimligt att anta att deras idéer inte är trovärdiga. Som stöd för argumentet anges att förespråkarna är emot EU, ”det närmaste en övernationell demokrati” man kan komma. Politiska processer som EU är, enligt Dagens Nyheter, enda chansen till Tobinskatt. För att argumentet att förespråkarna inte är trovärdiga skall vara hållbart, krävs att man accepterar premisen att övernationell demokrati är nödvändigt för att genomföra Tobinskatt. Argumentet försvagas av samma invändning som mot argumentet mot skattens orimlighet, nämligen Tobins egen idé om nationell indrivning av skatten. För att argumentet skall vara hållbart måste det dessutom vara sant att förespråkarna är emot EU. Att EU är det närmaste en övernationell demokrati man kan komma förefaller vara ett rimligt påstående, men att EU:s politiska processer skulle vara enda möjligheten till Tobinskatt är inte lika övertygande. Ett andra stödjande argument för argumentet att Tobinskattens förespråkare inte är trovärdiga är påståendet att de kastar sten och molotovcocktails. Det är lätt att förkasta våldsanvändning av allt slag, varför detta argument, om det är sant, stärker detta stöd. Attac tar uttryckligen avstånd från all våldsanvändning (se Attac Sveriges stadgar §2 på www.attac.nu) samtidigt som våldsverkare har deltagit i Attac-demonstrationer. Oavsett om våldsverkarna varit medlemmar i Attac eller ej, minskar det förtroendet för rörelsen. Men huvudargumentet försöker styrka att något är fel genom att peka på något annat. Ett sådant argument saknar relevans, även om hållbarheten skulle vara hög. Argumentet saknar därmed beviskraft.

I Svenska Dagbladet 17/1 kritiserar Attac för att ”ett allmänt ogillande av mänskliga egenskaper” och det som åsyftas är egenintresset, som enligt nationalekonomins tolkning av Adam Smith leder till det gemensamma bästa. SvD (9/1) sjunger ånyo frihandels lov, men som läsare finns risk att man blir skeptisk till budbäraren i stället för till den som kritiseras. Det som skall vara medel (Tobinskatten) har blivit mål, säger man, och ”[e]ndast därigenom är det möjligt att förena dem som vill avskaffa frihandeln, protektionister som vill inskränka den eller känsliga personer som har svårt att stå ut med

att vi inte lever i den bästa av världar.” (min kursivering) Sådana formuleringar kan knappast ha något annat syfte än att förlöjliga motståndaren. Dessutom ges det egentliga argumentet, att Attac gjort Tobinskatten till ett mål, inget stöd.

Argument mot kravet att införa skatten. Dagens Nyheter (22/1) hävdar att själva förslaget om Tobinskatt är problematiskt eftersom det ”minskar intresset för och kraften bakom det seriösa arbete som under senare år har bedrivits för att förbättra de nationella och internationella finansiella systemen.” Man håller alltså med om att finansmarknaderna inte fungerar tillfredsställande, men menar att kravet på Tobinskatt bygger på en förenklad bild av verkligheten som därför stjälar uppmärksamhet från ett antal andra förslag. Man pekar här bland annat på ett ”oglamoröst” förslag från Finansinspektionen, som går ut på att bättre mäta finansiella risker och att öka öppenhet och kontroll. Med tanke på den mycket stora uppmärksamheten kring Attac och Tobinskatten och den betydligt mindre uppmärksamhet som Finansinspektionens förslag har fått, förefaller hållbarheten i den första delen av argumentet vara hög. Däremot antyds att förslaget om Tobinskatt på grund av sin enkelhet inte skulle vara seriöst, till skillnad från Finansinspektionens förslag som är ”tekniskt komplicerat och fyllt av detaljer”. Detta är ett indirekt underskattande av dem som stödjer Tobinskatten. Argumentets hållbarhet blir därmed inte särskilt hög. Relevansen är emellertid hög, förutsatt att man accepterar endera premisen att Tobinskatten är fel medel för att förändra finansmarknaderna eller att den har fel mål. Sammantaget kan argumentet sägas ha viss beviskraft.

Argument mot användningen av intäkterna från skatten. Västerbottens-Kuriren har två ledare som argumenterar emot Tobinskatten, ingen med detta som huvudsakligt tema och båda mycket kort. En av dem tar som enda ledare i undersökningen fasta på användningen av Tobinskattens intäkter i argumentationen emot den.⁴⁴ Argumentet är att en rättvis och säker användning av intäkterna inte kan garanteras. Den underliggande premisen är outtalad och skulle kunna formuleras: Åtgärder som inte är garanterat rättvisa och säkra bör undvikas. Säker inne-

bär i detta sammanhang "säkerheten mot missbruk av dessa medel". Vad som menas med "rättvis" kan visserligen alltid diskuteras, men det förefaller ändå rimligt att anta att rättvisa och säkerhet inte kan garanteras och hållbarheten i argumentet är sannolikt stor. Relevansen kan däremot diskuteras. James Tobins syfte med skatten var att minska valutamarknadens skadliga effektivitet genom att "strö grus i maskineriet". Skattens "potential som inkomstaltstrare" såg han som en biprodukt. När han två decennier senare resonerar kring sitt förslag, talar han fortfarande om att målet inte är att maximera intäkterna. Han kommer emellertid in på intäkternas användning när han argumenterar för att insamlingen av skatten skall göras av varje nation, som bör få behålla en betydande del av intäkterna som incitament för att genomföra uppgiften (Tobin 1995). Att Attacrörelsen har skattens intäkter i åtanke framkommer inte minst i namnet – förkortningens sista bokstäver AC står för "l'Aide aux Citoyens", dvs. till förmån för medborgarna. I programförklaringen⁴⁵ motiverar man också skatten med att lyfta fram hur mycket pengar som skulle kunna komma in och vad de skulle kunna användas till. Men man betonar att

syftet med skatten är att genomförandet av Tobinskatt är att stärka de demokratiska institutionerna.

Att Tobinskatten skulle generera intäkter är måhända inget huvudändamål, vare sig för dess uppfinnare James Tobin eller dess förespråkare Attacrörelsen. Inte desto mindre är det en viktig konsekvens av skatten att den sannolikt (dvs. om den inte blir så effektiv att alla valutatransaktioner upphör) kommer att inbringa resurser. Argumentet att en rättvis och säker användning av intäkterna inte kan garanteras kan, förutsatt att premissen accepteras, betraktas som relevant. Västerbottens-Kuriens korta inlägg mot Tobinskatten bedöms därmed äga viss beviskraft.

4.3 Argumenten och Hirschmans teori

I det följande skall ovanstående tolv argument jämföras med analysmodellen i kapitel 3 för att pröva Hirschmans teori. Som redan har framgått, finns inga argument för Tobinskatten i undersökningsmaterialet. De progressiva varianterna av Hirschmans "teser" kan följaktligen inte utsättas för någon prövning.

Argument mot Tobinskatt i det undersökta materialet	Reaktionskategori
1. Omöjlig, orimlig, ogenomförbar	Meningslös
2. Andra effekter – byråkrati, korruption, demonstranter	(Äventyrlig? Meningslös?)
3. Andra effekter – minskad effektivitet	?
4. Ej verkkningsfull	Meningslös
5. Motsatt effekt	Tvärtom
6. Bara frihandel räddar fattiga länder	(Äventyrlig? Tvärtom?)
7. Försök ej reglera ekonomins naturliga utveckling	Meningslös
8. Okunskap (om betydelsen av frihandel, kapitalrörlighet)	(Äventyrlig? Tvärtom?)
9. Befintliga institutioner bör användas	?
10. Ej trovärdiga förespråkare – världen mer komplex	(Tvärtom?)
11. Minskar intresset för seriösa förslag	Äventyrlig
12. Rättvis och säker användning kan ej garanteras	Tvärtom

Figur 4.1 Resultat av jämförelse mellan de funna argumenten och Hirschmans teori.

Av de tolv ”reaktionära” argument mot Tobinskattens genomförande som har identifierats i materialet kan sex utan vidare och fyra med tvekan kategoriseras som tillhörande antingen ”tvärtomtesen”, ”meningslöshetstesens” eller ”äventyrlighetstesens”. Två av argumenten är svårare att placera in i någon av de tre kategorierna, men passar heller inte in på något av de alternativa reaktionsmönstren som föreslogs: ”den omogna tidens princip”, ”glida utför”, undvikande eller införlivning. En schematisk översikt över resultatet ges i figur 4.1 och därefter följer en kort kommentar om vart och ett av argumenten och deras placering eller uteblivna placering i någon av kategorierna.

1. Att Tobinskatten inte skall genomföras för att det helt enkelt inte går är det vanligaste argumentet och kan utan större problem föras in i kategorin meningslöshet: det är meningslöst att försöka införa Tobinskatt för det är ändå inte möjligt.

2. Att skatten medför oönskade bieffekter som byråkrati, korruption och demonstrationer mot detta är ett argument som är svårare att placera. Tvärtomeffekt är utesluten, eftersom syftet med Tobinskatten inte är avskaffa byråkrati och korruption. Om världen var fri från oönskad byråkrati och korruption utan Tobinskatt och skulle drabbas av detta med Tobinskatt, skulle argumentet passa in på äventyrlighet. Äventyrlighet skulle också kunna åberopas på basis av att just *den* byråkratin och just *den* korruptionen inte fanns tidigare och att nackdelen med de konsekvenserna är större än fördelarna med en Tobinskatt. Meningslöshetstesens skulle vara rimlig med tanke på textförfattarens betoning av fortsatta demonstrationer som en oundviklig konsekvens, dvs. världen skulle inte förbättras (lika med befrielse från demonstrationer) med en Tobinskatt utan allt skulle fortsätta som tidigare, om än av andra skäl.

3. Att Tobinskatten medför minskad effektivitet på finansmarknaderna är ett argument som avfärdades som ett cirkelresonemang i analysen ovan. Det faller på sin egen orimlighet att ett argument utan relevans skulle gå att kategorisera på något sätt alls. Det är emellertid viktigt att det ändå tas med, eftersom det bidrar till helhetsbilden av argumentationen.

4. Att Tobinskatten är verkningslös på grund av olika möjligheter att undkomma den är ett tydligt exempel på argumentation för att förändringsförsök är meningslöst.

5. Lika tydligt exempel på ”tvärtomtesen” är argumentet att Tobinskatten leder till motsatt effekt.

6. Argumentet att enbart frihandel kan hjälpa de fattiga länderna är mer problematiskt att kategorisera. Så här skulle man kunna resonera. Frihandel i dess verkliga bemärkelse är handel som är helt oreglerad överallt. Om det är så att något som är helt oreglerat är det allra bästa, så innebär varje reglering en försämring som äventyrar idealtillståndet, dvs. frihandel. Men nu är inte situationen sådan att det råder frihandel överallt.⁴⁶ Det finns alltså inte något att äventyra och äventyrlighetstesens stämmer inte in. Skulle tvärtomeffekten passa bättre? Ja, om enbart frihandel gör situationen bättre, så borde varje form av reglering, dvs. motsatsen till frihandel, göra situationen sämre och inte bättre, dvs. tvärtom.

7. Argumentet att valutamarknaderna inte bör regleras eftersom ekonomin följer en naturlig utveckling som vi måste anpassa oss till bygger på föreställningen om en värld som är omöjlig att förändra och ”meningslöshetstesens” passar som hand i handske.

8. Argumentet att Tobinskatten bygger på okunnig analys liknar argument nummer 6 så tillvida att det är okunnighet om frihandelns och de fria kapitalrörelsernas betydelse som åsyftas. På samma grund som ovan föreslås, lika tveksamt, äventyrlighet alternativt tvärtomeffekt.

9. Att befintliga institutioner bör användas istället för att inrätta en ny är ett svårplacerat argument, som kan grunda sig på föreställningen att ingenting skall eller bör eller kan förändras, dvs. meningslöshet. Det skulle också kunna tyda på att man anser att Tobinskatten är ett svårge-nomförbart krav och man därför tills vidare bör använda befintliga institutioner, dvs. förhållning eller ett argument enligt ”den omogna tidens princip”. Texten (VK 29/1) ger visst stöd för denna tolkning då man säger att Tobinskatten är en ”god tanke – men mycket svår att genomföra praktiskt”. Resten av texten argumenterar emellertid tydligt emot Tobinskatt och att avstå från

att kategorisera argumentet förefaller vara det alternativ som gör textförfattarens avsikter rättvisa.

10. Att angripa Tobinskattens förespråkare för att inte vara trovärdiga som ett argument mot ett införande av skatten är osakligt. Att kategorin "tvärtomeffekt" väljs, beror på skälet som framhålls till att de inte skulle vara trovärdiga: Tobinskattens förespråkare tror, felaktigt, att det finns en enkel lösning på ett komplext problem. Detta sätt att resonera träffade Hirschman på bland motståndare till välfärdsstaten, som betraktade samhället som alltför komplicerat för att förstå (för andra än dem själva) och hävdade att varje mänskligt försök att förändra samhället till det bättre bara skulle göra saken värre.

11. Att kravet på Tobinskatt stjäla uppmärksamhet från seriösa förslag som verkligen skulle kunna åstadkomma en förbättring är en uppenbar "äventyrlighetstes". Istället för att koncentrera debatten till sådant som skulle kunna göra någon nytta, diskuteras ett förslag som visserligen är välmående, men som riskerar att äventyra något bättre.

12. Att hävda att en rättvis och säker användning av intäkterna från Tobinskatten inte kan garanteras kan likställas med rädsla för att intäkterna skall missbrukas, dvs. gå till andra än de fattiga och behövande. Tvärtomeffekten är uppenbar.

Slutsatsen är att denna undersökning ger ett visst stöd för ett ifrågasättande av Hirschmans reaktionsteori. Detta är emellertid litet. De tveksamma fallen handlar om i vilken av Hirschmans kategorier de skall placeras – inte om huruvida de skall placeras i någon av dem eller ej. De två fall som inte går att placera är båda mycket svaga som argument betraktade, i det ena fallet ett argument som helt saknar beviskraft, i det andra fallet ett marginellt argument som ges mycket litet utrymme och inte stöds av några andra argument. Dessutom saknas helt argument för Tobinskatt i denna studie, varför prövningen av Hirschmans teori bara kunnat utföras till hälften.

Detta väcker frågor om materialet. Är dessa tidningar representativa? Eller är det en slump att just dessa fem tidningar inte argumenterar för Tobinskatt? På debattsidor förekommer ställ-

ningstaganden från både motståndare och förespråkare, men ledarsidorna diskuterar företrädesvis fenomenet Attac – vilka som är medlemmar (gamla "68:or"?), att man demonstrerar, att man får uppmärksamhet (!) osv. – och tar i liten utsträckning ställning till sakfrågorna. Bland sakfrågorna dominerar Tobinskatten stort. Att förklaringen till det ensidiga ställningstagandet emot Tobinskatten skulle vara att alla medier gynnar samma aktörer, som Asp (1988) och Strömbäck (1998) hävdar, förefaller mindre troligt, då det uteslutande är de borgerliga tidningarnas ledarsidor som över huvud taget tar ställning. De socialdemokratiska skriver proportionellt ungefär lika många ledare om Attac som de borgerliga, men medan de borgerliga tidningarna diskuterar kraven i fyrtio procent av sina ledare om Attac, är det endast sex procent eller en (1) av ledarna i de socialdemokratiska tidningarna som gör det.⁴⁷ Vad detta kan bero på, finns tyvärr inte utrymme att utreda här.

En annan aspekt av det undersökta materialets ensidighet är hur det förhåller sig till Hirschmans material. Är *det* representativt? Som föreslogs ovan (3.2) angående det faktum att han avfärdar "den omogna tidens princip", kanske också Hirschmans material lider av en viss skevhet. Även om inte heller detta kan bli föremål för analys här, är det något som bör hållas i åtanke.

Hur förhåller sig då argumenten *emot* Tobinskatt till varandra? Förekommer de ömsesidigt uteslutande tvärtom- och meningslöshetsargumenten i samma tidning? Kanske till och med i samma text? Detta, sade ju Hirschman, var en av egenheterna med det reaktionära retorikmönstret, liksom att de logiskt förenliga kombinationerna äventyrlighetstesesen och tvärtomtesesen eller äventyrlighetstesesen och meningslöshetstesesen är ovanliga i praktiken. Figur 4.2 visar i vilka tidningar och vilka dagar argumenten förekommer (de tveksamma fallen inom parentes).

Västerbottens-Kuriren håller sig till tvärtomargumentet, eventuellt kombinerat med äventyrlighet, men å andra sidan hade VK inte samma breda arsenal av argument som de båda stockholmstidningarna. Äventyrlighet och meningslöshet är logiskt förenliga, liksom tvärtom och äventyrlighet, så den intressanta jämförel-

	Tvärtom	Meningslös	Äventyrlig
Dagens Nyheter 5/1	(•)	•	(•)
Dagens Nyheter 16/1		•	
Dagens Nyheter 18/1		•	
Dagens Nyheter 22/1		•	•
Svenska Dagbladet 9/1	•	•	
Svenska Dagbladet 14/1	•		
Svenska Dagbladet 26/1		•	(•)
Svenska Dagbladet 17/2			•
Västerbottens-Kuriren 8/1	•		
Västerbottens-Kuriren 29/1	(•)		(•)

Figur 4.2 Tidningar och dagar när argumenten mot Tobinskatt förekommer.

sen är tvärtom- och meningslöshetskolumnerna. De oförenliga tvärtom- och meningslöshetsargumenten används av Svenska Dagbladet, även i samma text (9/1). För Dagens Nyheter (5/1) är den paradoxen inte lika uppenbar, eftersom tvärtomargumentet som avses (nummer 6) också skulle kunna kategoriseras som äventyrlighet.

Slutsatsen av denna uppställning är att inget ytterligare stöd ges för att ifrågasätta Hirschmans reaktionsteori. Mot bakgrund av hur osäkra avvikelserna var i jämförelsen mellan de funna argumenten och Hirschmans teori och med reservation för att endast den "reaktionära" sidans åsikter kommit till tals, är den sammanfattande slutsatsen av denna undersökning att Hirschman, om än med viss tvekan, får stå oemot-sagd.

5 Avslutning

Hirschmans iakttagelser blottade ett retoriskt mönster som mer verkade följa automatik än eftertänksam reflexion. En ganska pessimistisk syn, med andra ord, som inte kunnat vederläggas genom att studera svenska medias reaktion på Attacrörelsens krav på Tobinskatt. Svenska Dagbladets ledarskribenter verkar närmast panikslagna över förslaget om Tobinskatt och blandar och ger mellan förenliga och oförenliga argument, varvade med nedlåtande argument och argument som går i cirkel. Mediernas stora betydelse för vad det offentliga samtalet skall

handla om gör att det är viktigt att uppmärksamma hur detta samtal förs. Ur ett demokratiskt perspektiv är det särskilt viktigt att nya aktörer och idéer tillåts komma fram i offentligheten. Här har Attacrörelsen varit framgångsrik med tanke på hur marginell rörelsen faktiskt är—man försöker inte göra revolution eller på annat sätt genomföra någon genomgripande förändring av samhället, utan ställer några systemimmanenta krav som, om de skulle genomföras, antagligen inte skulle förändra särskilt mycket. Men man trampar uppenbarligen på en mycket öm tå, eftersom reaktionen på kraven—eller i alla fall ett av dem—blir så omfattande och högljudd. Detta skulle kunna vara bra för demokratin, eftersom det som hamnar på dagordningen i alla fall har en chans att bli diskuterat och bedömt. Samtidigt är det illavarslande om argumentationen följer ett dåligt—och eventuellt förutsägbart—mönster som inte ger utrymme för reflexion och dialog i demokratisk anda. En annan aspekt av mediernas reaktion är att fenomenet Attac uppenbarligen varit så mycket mer intressant än det budskap som rörelsen för fram. När huvudkravet Tobinskatt tas upp, är det främst svårigheterna med genomförandet som diskuteras och endast i mindre utsträckning syftet bakom skatten.

Vägen till prövningen av Hirschmans reaktionsteori har gått via argumentationsanalys, en metod som bjudit på en del svårigheter under resans gång, inte minst när det gällt den välvilligt inställda rekonstruktionen av en ibland obefintlig argumentationsstruktur. Svårast har nog

ändå varit att strikt hålla sig till argumentationsanalysen och inte hamna i en diskussion för eller emot det som argumentationen har handlat om – Tobinskatten. Att läsa om Tobinskattens för- och nackdelar har gjort det oundvikligt att i någon mån sätta sig in i ekonomiska resonemang. Som ickeekonom riskerar man alltid att dra det kortaste strået i ekonomisk argumentation – samtidigt är samhällsekonomin ett alltför betydelsefullt område för att inte andra samhällsvetare än ekonomer av facket skulle bry sig om det alls.

Denna uppsats har studerat ett aktuellt fenomen – reaktionen på en ny social rörelse, för många irriterande, försök att göra intrång i en ekonomisk diskurs. Det skulle vara intressant att i framtiden få ta del av undersökningar av hur andra nya och oetablerade rörelser blivit bemötta i offentligheten av såväl etablerade makt-havare som av "etablerade oetablerade" aktörer. Skiljer sig till exempel bemötandet av 4-oktoberkommitténs protester mot löntagarfonderna från bemötandet av EU-motståndares demonstrationer? Hur har samhället reagerat på protester från veganer eller från proggrörelsen? Hur förhåller man sig till nynazisterna? På vilket sätt tas nya partier emot i medierna? Särskilt välkommet skulle det vara med fler försök att pröva Hirschmans teori om den reaktionära retoriken.

Maria Hedlund

Bilaga 1

Programförklaring för Attac Sverige

Under paroller som "frihandel", "avreglering" och "globalisering" genomförs idag en världsspannande likriktning i ekonomins tecken. Makten över allt fler av livets områden flyttas över till ett fåtal transnationella företag och valutamarknader. För denna process fortsätta kommer demokratin fullständigt att urholkas. Handlingsutrymmet för de politiska institutionerna låses och medborgarna berövas makten över den egna framtiden, samtidigt som kraven på fullständig rörelsefrihet för kapital, förekomsten av skatteparadis och den

explosionsartade ökningen av spekulativa transaktioner gör att världens länder i allt större utsträckning hamnar i de stora ekonomiska aktörernas händer.

De sociala konsekvenserna av denna utveckling syns nu över hela världen. Den avreglering av arbetsmarknaden som ägt rum i många länder har lett till sämre arbetsvillkor, ökad utsatthet och vanmakt. Samtidigt avvecklas på många håll de sociala trygghetssystemen och gemensamma tillgångar säljs ut, ofta utan demokratisk förankring. I länder som har ett offentligt pensionsystem, däribland Sverige, drivs löntagarna att förlita sig allt mer på privata pensionsförsäkringar. Detta leder till ytterligare ökat inflytande för finansmarknaderna och att kortsiktiga vinstmotiv blir än viktigare som företagets och samhällenas motor. Dessutom förmedlar dessa förändringar budskapet att solidaritet är något förlegat.

Särskilt allvarlig är utvecklingen för många länder i syd. Flera av dessa är allvarligt pressade av en orimlig skuldbörda. Många drabbas dessutom hårt av den globala ekonomins nyckfullhet. För att få stöd måste dessa, och andra länder som drabbats av ekonomiska kriser, underordna sig kraven i Internationella Valutafondens (IMF) strukturanpassningsprogram. Det innebär en politik enbart fokuserad på ekonomisk tillväxt och fullständig öppenhet mot den globala ekonomin – något som ofta visar sig mindre framgångsrikt. Det har i praktiken inneburit avreglerade marknader, utförsäljning av statliga företag och en nedskärning av den sociala välfärden till ett minimum.

Tyvärr har allt fler ledande politiker underkastat sig och driver vidare det ekonomistiska synsätt som sätter kapitalintressena i första rummet. Ett exempel på detta är det globala handelsavtal, MAI (Multilateral Agreement on Investment), som förhandlades fram inom OECD utan offentlig debatt. Under förevändningen att främja sysselsättning och ekonomisk utveckling lades alla rättigheter hos investerarna, medan skyldigheterna placerades hos de enskilda länderna. När planerna, i förhandlingarnas slutskede, blev allmänt kända stoppades de efter kraftiga protester – tillfälligt. Starka krafter, däribland svenska ministrar, arbetar fortfarande för ett liknande avtal inom WTO (World Trade Organisation).

Hela denna utveckling presenteras ofta som en naturlag. Det är ett synsätt, som så länge det accepteras som sant, effektivt berövar medborgarna den demokratiska makten. Vi menar att utvecklingen

aldrig är förutbestämd. Det finns inget skäl att acceptera ökad ekonomisk instabilitet, vidgade sociala klyftor och urvattnad demokrati. Samhällena behöver inte läggas i händerna på en helt spekulativ logik som bara tar hänsyn till näringslivets och finansmarknadernas intressen. Det är fullt möjligt att välja andra vägar.

Men erfarenheten säger oss att världens regeringar inte kommer att göra detta utan påtryckningar. Den dubbla utmaning som den sociala nedrustningen tillsammans med känslan av maktlöshet utgör måste därför mötas genom ett starkt och målmedvetet medborgerligt engagemang.

En idé som drar till sig allt större intresse är den amerikanske ekonomen och nobelpristagaren James Tobins förslag att införa en skatt på spekulativa transaktioner på valutamarknaden. En sådan skatt på 0,05 procent skulle kunna ge mer än 100 miljarder dollar per år.

Tobin-skatten utgör en del av ett sant globalt och antispekulativt synsätt. Pengarna skulle kunna gå till genom utvecklingen försvagade grupper, till finansiering av utbildnings-, hälso- och sjukvårdsinsatser i fattigare länder och för att främja en hållbar utveckling. Och inte minst: Genomförandet av Tobinskatt skulle innebära att de demokratiska institutionerna återtar initiativet. Tobinskatten är en symbol för att en annan färdriktning är möjlig.

Attac Sveriges målsättning är att samarbeta med den internationella föreningen Attac för att sprida information och agera gemensamt såväl nationellt

som internationellt. De prioriterade målen för Attac Sverige är tre:

Att införa en Tobinskatt och avskaffa skatteparadiserna. Att motverka användning av offentliga pensionssystem för spekulation. Att avskrika de fattigaste ländernas skulder.

Det är dags att ta tillbaka makten över framtiden.

Källa: Attac Sveriges hemsida www.attac.nu.

Bilaga 2

Exemplet Dagens Nyheter

Ett argument för tesen är ett pro-argument och betecknas P. Ett argument mot tesen är ett contra-argument och betecknas C. En premiss betecknas med ϕ (uttalas "fi") och sätts inom parentes om den inte uttalar explicit i texten. Uppställd enligt argumentationsanalysens formalia ser argumentationen i den ledare som Dagens Nyheter publicerade dagen för Attac Sveriges bildande ut som nedan.

En alternativ rekonstruktion skulle kunna kategorisera P1P1P4, att EU är enda chansen till Tobinskatt, som en invändning mot P2, att Tobinskatt är orimlig (C1P2). I sådana fall skulle de argument som nu betecknats P4 och P1P4 istället tillsammans kategoriseras som en invändning mot C1P2, dvs. som C1C1P2. Att ovanstående variant

(Dagens Nyheter 5/1 2001 "Attac mot globaliseringen")

T: Tobinskatt bör inte genomföras.

P1: Enbart frihandel räddar fattiga länder.

(ϕ P1: Fattiga länders situation bör förbättras, men Tobinsskatt är fel medel.)

P2: Tobinskatt är orimlig.

P1P2: Det finns ingen global demokrati och inget organ med legitimitet och kapacitet att driva in resurserna.

(ϕ P1P2: Enbart demokratiskt valda organ bör driva in skatt.)

(ϕ P2P2: Enbart en världsomfattande demokrati kan inrätta legitima skatteindrivande organ.)

P3: Tobinskatt skulle skapa byråkrati och korruption.

P1P3: Byråkrati och korruption skapar nya måltavlor för demonstranter.

P4: De som förespråkar Tobinskatt är inte trovärdiga.

(ϕ P4: Om förespråkarna inte är trovärdiga är det rimligt att anta att deras idéer inte är trovärdiga.)

P1P4: Förespråkarna är emot EU, som är det närmaste en övernationell demokrati man kan komma.

ϕ P1P4: Övernationell demokrati är nödvändigt för att genomföra Tobinskatt.

(ϕ P2P1P4: Accepterar man övernationell demokrati bör man också acceptera EU.)

P1P1P4: Politiska processer som EU är enda chansen till Tobinskatt.

P2P4: Förespråkarna kastar sten och molotovcocktails.

(ϕ P2P4: Våldsverkare och demokrati går inte ihop.)

ändå har valts beror på strävan efter att försöka komma åt textförfattarens avsikt, vilken har tolkats som ett entydigt nej till Tobinskatt. Denna avsikt kommer fram tydligare om Tobinskattens förespråkares åsikter, som artikel författaren inte finner trovärdiga, inte används som ett argument mot ett argument mot tesen – två contra-argument ”tar ut” varandra – att Tobinskatt inte bör införas.

Noter

1. Diskursbegreppet har getts många definitioner. Här avses språkbruk som är styrande för vad som kan sägas i en viss samhällelig kontext. (Jmf Foucault 1993 och Mathiesen 1997:3)

2. Attacs internationella webbsajt www.attac.org/france.index.html skriver ”la pensée unique néo-libérale”, översättningen gjord av mig.

3. Tobinskatten är en omsättningsskatt på valutaspekulationer som föreslogs första gången 1972 av nationalekonomen James Tobin för att uppmuntra reella investeringar i stället för spekulation (Tobin 1978; Tobin 1999: 10; Clinell 2000: 12; Irenius 2001; Tobin 1995: 26–7).

4. Mot Attac t.ex. www.motattac.nu och www.frihandel.nu, för Attac t.ex. www.miljomag.se.

I skrivande stund ger Näringslivets Mediainstitut (www.mediainstitutet.se) ut en rapport om det massiva mediala mottagandet av Attac i Sverige, ”Attac utan motstånd” (Heimerson 2001).

5. Attacs programförklaring kan läsas i sin helhet på www.attac.nu och i uppsatsens bilaga 1.

6. Offentligt är för Habermas det som vi uppfattar som offentligt och som har förankring i verkliga samhälleliga företeelser som t.ex. offentliga platser eller offentliga sektorn (Dahlkvist 1998).

7. Detta behandlas utförligare i 3.1 nedan.

8. Fallstudier kan och bör användas för att testa och utarbeta teorier (Peters 1998: 148).

9. Enligt Mathiesen (1982: 27–78) kan makten döljas eller ”maskeras” genom att ses utifrån, genom att ses ideologiskt och genom att ses ovanifrån. Makten kan också maskeras som byråkrati och som strukturellt tvång.

10. Våren 2001.

11. Interpellation 2000/01:206 av Gunnar Hökmark (m) om Tobinskatten; snabbprotokoll 2000/01:51 från allmänpolitisk partiledardebatt där Attac och Tobinskatten bland flera andra ärenden diskuteras;

snabbprotokoll 2000/01:52 från allmänpolitisk debatt där Attacmedlemmarnas medelålder nämns i ett par meningar; snabbprotokoll 2000/01:62 från utrikespolitisk debatt där Attac nämns några gånger i samband med globalisering och orättvisor; interpellation 2000/01:297 av Lars Hjertén (m) om Attac och kunskapslyftet; snabbprotokoll från interpellationsdebatt 2000/01:74 där Gunnar Hökmarks interpellation 2000/01:206 om Tobinskatten diskuteras som en punkt; snabbprotokoll 2000/01:76 från riksdagsdebatt där Attac nämns i en bisats i samband med flaggbränning på EU-möte; snabbprotokoll 2000/01:82 från riksdagsdebatt där Lars Hjerténs interpellation 2000/01:297 om Attac och kunskapslyftet diskuteras som en punkt; utrikesutskottets yttrande 2000/01:UUy3 om Tobinskatt.

12. Jmf tabell 1.1 nedan. Enligt kommundatabasen vid statsvetenskapliga institutionen, Lunds universitet, fanns 144 olika dagstidningar i Sverige 1998. Heimerson (2001) har räknat till 407 artiklar, teveinslag och radioprogram om Attac under januari, februari och första veckan av mars 2001.

13. Bruntlandkommissionen och Carlsson-Rampal-kommissionen diskuterade i början av 1990-talet en global skatt på valutatransaktioner (Utrikesutskottets yttrande 2000/01:03UUy), liksom Human Development Report 1994 (Wijkman 2001: 81).

14. Greider hör enligt journalistprofessorn Stig Hadenius till ”vår tids professionella tyckare” (Bergling – Nejman 2001: 3).

15. Anders Wettergren hävdar att en ledarredaktion består av individer med skilda uppfattningar, medan tidningen uttrycker en enda åsikt (Bergling – Nejman 2001: 2).

16. Försanthållna förutsättningar (Rolf 1981: 9).

17. Rolf (1981: 5) hävdar att argumentationsanalysen uteslutande gäller texter och inte det ämne som debatten handlar om. Jag menar emellertid att det är nödvändigt att sätta sig in i ämnet för att kunna värdera argumentens hållbarhet.

18. Se t.ex. www.attac.org/fra/inte/doc/naissance-en.htm.

19. Newman (2000: 15–6) menar att globaliseringen är ett såväl ekonomiskt och politiskt som ett kulturellt fenomen.

20. Här kommer emellertid termen globalisering att användas.

21. En av grundarna till Attac och rörelsens internationella andra vice ordförande.

22. Ekins har utifrån detta föreslagit alternativa ekonomiska faktorer som beaktar att *alla* människor bör

kunna dra nytta av ekonomisk aktivitet, både nu levande och kommande generationer. I Ekins modell ingår inte bara miljöfaktorer och användningen av ändliga resurser utan också ickefinansiella aspekter av mänsklig utveckling som hälsa, barnadödlighet och förväntad livslängd och även den informella icke monetära ekonomin. (Ekins 1988: 102)

23. Finansiella indikatorer har inte alltid använts som måttstock: "För inte så många år sedan bedömdes utvecklingen i olika länder med hjälp av så förmuftiga måttstockar som sysselsättning, tillväxt och real-löner, ibland kompletterade med diverse sociala indikatorer som hälsa, utbildning och inkomstfördelning." (de Vylder 2001: 113)

24. Något som kan ifrågasättas eftersom det bygger på orealistiska antaganden om att individer har tillgång till information och alltid betar sig fullständigt rationellt (Brohman 1995).

25. Badersten gör en bred tolkning av demokrati och marknadsekonomi och betraktar båda som "sociala system" eller "samhällssystem" (1995: 387–8).

26. Frihet att bilda och gå med i organisationer, yttrandefrihet, rätt att rösta, valbarhet till offentliga uppdrag, rätt för politiska ledare att konkurrera om stöd, rätt för politiska ledare att konkurrera om röster, alternativa informationskällor, fria och rättvisa val (öppna, ärligt genomförda, en man [eller kvinna] – en röst) som avgör vem som ska ha topposter, institutioner för att göra den offentliga politiken beroende av röster och andra uttryck för preferenser (Lundquist 1998: 77), det som ibland kallas en minimalistisk (Rindelj 1998: 27) eller tunn (Premfors 2000: 24–8) demokrati.

27. Medborgaren som kund är ett begrepp som förekommer hos Lundquist (2001; 1999: 245–7), Newman (2000: 22) och Nord (1997: 9) bland flera. Ett konkret exempel är de svenska kommunernas webbplatser, som enligt en undersökning som Sveriges kommunaltjänstemannaförbund gjort tilltalar sina invånare på samma sätt som kommersiella webbplatser och "medborgarna definieras som kunder som kommunerna skall sälja något till" (Bengt Göransson. Demokratiutredningens ordförande, citerad i Sydsvenska Dagbladet 10/4 2001).

28. De engelska begreppen är *perversity*, *futility* respektive *jeopardy*. Hirschman skriver uttryckligen att *perversity* innebär rakt motsatt effekt (1991: 12, 19; 1993), vilket motiverar valet att använda den svenske översättarens terminologi "tvärtom", "meningslöshet" respektive "äventyrlighet" (Hirschman

1996). Sidhänvisningarna i texten görs emellertid till det engelska originalet från 1991.

29. Ordet "reaktionär" var enligt Hirschman ursprungligen en neutral beteckning på "den som reagerar", men kom efter franska revolutionen att få en politisk och nedsättande betydelse. "Reaktionär" får hos Hirschman en dubbel betydelse genom att *både* stå för det neutrala "den som reagerar" och den moderna, politiska betydelsen av "reaktionär" som motsats till "progressiv". Eftersom det är Hirschmans resonemang som testas här, väljer jag att skriva "reaktionär" och inte "reaktiv" eller motsvarande. Eventuella associationer till den politiska betydelsen av "reaktionär" är, med ett hirschmanskt perspektiv, inte missvisande i sammanhanget. Se Hirschman 1991: 8–10; Hirschman 1996: 17–9.

30. I en kommentar till sin bok skriver Hirschman senare (1993) att Sovjetkommunismens fall försägarade de progressiva teserna men därigenom också gav de progressiva anledning att vässa sina argument.

31. Av de åtta recensioner jag har läst var alla utom en (Muller 1991) mer eller mindre översvallande i sitt beröm. Hos de positiva förekommer kommentarer som att H. inte bara lyckas identifiera argumenten utan också placerar in dem i historien och relaterar dem till varandra (Thompson 1992), att han lyckas reducera det politiska i argumenten till en standardiserad argumentationslinje (Bronner 1993) och att han lyckas avslöja komplexa fenomenens simplicitet (Terchek 1993). Garfinkle (1992) ger konservativa rådet att ta del av H.:s kritik för att förbättra sin argumentation, medan Klass (1993) menar att boken kan tjäna som en vägledning för progressiva motargument. Den helt igenom negative Muller menar att H. inte kommer med någonting nytt och att reaktionsmönstret inte på något sätt är förbehållet konservativa (vilket H. heller inte påstår, min anm.). Dessutom antyder han att H. skulle vara intellektuellt ohederlig genom påståendet att det är ett stort avstånd mellan de "reaktionära" argumenten såsom H. framställer dem och så som de faktiskt uttrycktes.

32. Hirschman använder alla beståndsdelar som enligt den klassiska retoriken är nödvändiga för att övertyga: *inventio*, *dispositio*, *exordium*, *narratio*, *propositio*, *argumentatio*, *peroratio/conclusio* (Jmf Johannesson 1990: 62–3).

33. Se Attacs programförklaring, bilaga 1.

34. Det som i argumentationsanalys betecknas "påstående" innehåller ingen som helst värdering. Ett påstående är i detta sammanhang det som uttrycks

med en grammatikaliskt tillåten sekvens av ord. Ett och samma påstående kan uttryckas med hjälp av olika satser (ex. "Per är längre än Pål" uttrycker samma påstående som "Pål är kortare än Per") (Björns-son m.fl. 1994: 16).

35. Argument för tesen att samhället är oföränderligt, argument för tesen att samhällsutvecklingen är förutbestämd respektive argument för tesen att en ny förändring ödelägger en tidigare genomförd förändring.

36. Det bästa alternativet enligt Tobin är en enda gemensam världsvaluta.

37. Sammanlagt fem debattartiklar i de fem tidningarna under undersökningen argumenterar för Tobinskatt: Claes Croner, nationalekonom, i Aftonbladet 6/1 2001, "Tiden talar för Attac"; Lars Pålsson Syll, ekonomie och filosofie doktor, i Svenska Dagbladet 23/2 2001, "Dagens frihandel är orättvis", och i Aftonbladet 10/3 2001, "Vi lever inte i en Disneyvärld"; Johan Sjöström, Attac-medlem, i Västerbottens-Kuriren 12/3 2001, "Attac förenar grupper: Frihandeln måste underordnas demokratin"; Tobias Karlsson, medlem i liberala ungdomsförbundet, i Västerbottens-Kuriren 17/3 2001, "Inskränkt global analys: Attacs ideologiska orientering är organisationens svaghet".

38. Ett argument av första ordningen argumenterar direkt för eller emot tesen, ett argument av andra ordningen argumenterar för eller emot ett argument av första ordningen osv.

39. När James Tobin först lanserade sin idé, föreslog han att skatten skulle ligga på en procent. Han har nu reviderat sin uppfattning och menar att den bör ligga mellan en tiondel och en kvarts procent. Attacs förslag är en tjugondels procent.

40. Eklund (2001: 38) kritiserar Spahns förslag för att förvärpa volatiliteten pga. att det, som han säger, inbjuder till spekulation.

41. Argumentet får emellertid osakligt stöd, vilket behandlas nedan.

42. Huvuddelen av allt kapitalflöde rör sig inom och mellan de rikaste länderna. Med undantag för en liten minoritet av nyligen industrialiserade länder, spelar tredje världen en marginell roll både vad gäller investeringar och handel (Hirst—Thompson 1996: 2, 68—9).

43. Jämför även Eklunds motivering till varför förslaget om Tobinskatt bör utredas närmare. Efter två och en halv sidas redogörelse för Tobinskattens ursprung på 1970-talet och hur den diskuterats i olika sammanhang under 1980- och 1990-talen, skriver

Eklund att det nu är "ett faktum att hans [Tobins] ursprungliga förslag, via dessa krokiga vägar, nu har landat som motioner (från v och mp) också i den svenska riksdagen. Det finns därför skäl att granska förslaget närmare." (Eklund 2001: 27) Formuleringen ger intrycket att det är på grund av att det är just v och mp som framför förslaget om Tobinskatt som det finns anledning att granska det.

44. Svenska Dagbladet (14/1) för en diskussion som inkluderar intäkterna, men denna handlar om huruvida det blir några intäkter eller ej och inte om hur dessa skall användas.

45. Se bilaga 1.

46. Se t.ex. Croner 2001.

47. Knappt 20% (17 av 87) av Attac-artiklarna i Aftonbladet och Dala-Demokraten och drygt 17% (33 av 191) av artiklarna i Dagens Nyheter, Svenska Dagbladet och Västerbottens-Kuriren utgörs av ledare. Knappt 6% (1 av 17) av ledarna i Aftonbladet och Dala-Demokraten handlar om Attacs krav, medan 40% (13 av 33) av ledarna i Dagens Nyheter, Svenska Dagbladet och Västerbottens-Kuriren gör det. Se tabellerna 1.1, 1.2 och 1.3.

Källor

Litteratur

- Allardt, Erik, 1999. "Globaliseringen, demokratin och välfärdssamhället" i SOU 1999:56. *Globaliseringen och demokratin — dokumentation från ett seminarium*. Demokratiutredningens skrift nr 22. Stockholm: Fakta Info Direkt.
- Amenta, Edwin — Young, Michael P., 1999. "Democratic States and Social Movements: Theoretical Arguments and Hypotheses" i *Social Problems*, maj 1999, s. 153—73.
- Asp, Kent, 1986. *Mäktiga massmedier: Studier i politisk opinionsbildning*. Göteborg studies in politics nr 13. Stockholm: Förlaget Akademitext AB.
- Asp, Kent, 1988. "Politisk journalistik: Studier i mediernas partiskhet och makt" i Carlsson, Ulla (red.), 1988. *Forskning om journalistik: En antologi från NORDICOM-Sverige*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet, s. 7—51.
- Asp, Kent, 1989. *Den tredje statsmaktens synliga och osynliga ansikte*. Uppsala: Maktutredningen, rapport 27.

- Badersten, Björn, 1995. "Mot marknad och demokrati? Om transitionsprocessens historisk-kulturella förutsättningar i Öst- och Centraleuropa" i *Statsvetenskaplig Tidskrift* nr 4 1995, årg. 98.
- Bergling, Mikael – Nejman, Fredrik, 2001. "Åsiktsmaskiner i otakt med läsarna" i *Resumé* nr 14–15 2001.
- Bergström, Göran – Boréus, Kristina, 2000. *Textens mening och makt: Metodbok i samhällsvetenskaplig analys*. Lund: Studentlitteratur.
- Björnsson, Gunnar–Kihlbom, Ulrik–Tersman, Folke – Ullholm, Anders, 1994. *Argumentationsanalys*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Brohman, John, 1995. "Economism and Critical Silences in Developments Studies: A Theoretical Critique of Neoliberalism" i *Third World Quarterly*, juni 1995, vol. 16, nr 2, s. 297–318.
- Bronner, Stephen Eric, 1993. "Book review: Albert O. Hirschman's 'The Rhetoric of Reaction: Perversity, Futility, Jeopardy'" i *Political Theory*, feb. 1993, vol. 21, nr 1, s. 132–5.
- Clinell, Bim, 2000. *Attac – gräsrotternas revolt mot marknaden*. Stockholm: Agora.
- Croner, Claes, 2001. "Tiden talar för Attac" i *Aftonbladet* 6/1 2001.
- Dahlerup, Drude, 2000. "Sociala rörelsers strategier och möjligheter: Rödstrumpornas möte med det etablerade" i *Politiskt inflytande*. Red. Anders Neergaard och Ylva Stubbergaard. Lund: Studentlitteratur.
- Dahlkvist, Mats, 1998. "Jürgen Habermas' teori om 'privat' och 'offentligt' i Habermas, Jürgen, *Borgerlig offentlighet: Kategorierna "privat" och "offentligt" i det moderna samhället*. Tredje uppl. Lund: Arkiv förlag. Orig. titel "Strukturwandel der Öffentlichkeit: Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft", 1962, sv. övers. Joachim Retzlaff.
- Ekins, Paul, 1988. "Green Ideas on Economics and Security and their Political Implications" i *New Social Movements in Western Europe*. Red. Mats Friberg. United Nations University: European Perspectives Project 1986–87. Göteborg: Padrigu.
- Eklund, Klas, 2001. *Tobinskatten: Ett medel söker sitt mål*. Stockholm: Timbro.
- Eldridge, John – Kitzinger, Jenny – Williams, Kevin, 1997. *The Mass Media Power in Modern Britain*. Oxford: Oxford University Press.
- Eyeman, Ron – Jamison, Andrew, 1991. *Social Movements: A Cognitive Approach*. Cambridge och Oxford: Polity Press.
- Fitzgerald, Kathleen J., 2000. "Radical Social Movement Organizations: A Theoretical Model" i *Sociological Quarterly*, Fall 2000, vol. 41, nr 4, s. 573–92.
- Forsberg, Björn, 1999. *Lokal Agenda 21 vid millennieskiftet: Ekonomism och socialekologism som världsbilder i rörelse*. Umeå: Statsvetenskapliga institutionen vid Lunds universitet. Forskningsrapport 1999:5.
- Foucault, Michel, 1993. *Diskursens ordning: Installationsföreläsning vid Collège de France den 2 december 1970*. Orig. titel "L'ordre du discours", 1971. Övers. Mats Rosengren. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposium.
- Fregert, Klas–Jonung, Lars, 2000. *Makroekonomi för Sverige*. Lund: Nationalekonomiska institutionen, Lunds universitet.
- Friberg, Mats (red.), 1988. *New Social Movements in Western Europe*. United Nations University: European Perspectives Project 1986–87. Göteborg: Padrigu.
- Garfinkle, A., 1992. "Reviews the book 'Rhetoric of Reaction: Perversity, Futility, Jeopardy' by Albert O. Hirschman" i *Orbis*, Winter 92, vol. 36, nr 1, s. 129–30.
- George, Susan, 1994. *Skuldbumerangen: Hur Tredje världens skulder skadar även oss*. Orig. titel "The Debt Boomerang", övers. Stefan Lindgren. Stockholm: Tranan.
- Glimstedt, Henrik, 1999. "Globalisering underifrån" i SOU 1999:83. *Globalisering*. Demokratiutredningens forskarvolym IX. Stockholm: Fakta Info Direkt.
- Gustafsson, Lars, 1989. *Problemformuleringsprivilegiet: Samhällsfilosofiska studier*. Stockholm: Norstedts.
- Hedström, Peter – Sandell, Rickard – Stern, Charlotta, 2000. "Mesolevel Networks and the Diffusion of Social Movements: The Case of the Swedish Social Democratic Party" i *The American Journal of Sociology*, juli 2000, s. 145–70.
- Hellman, Judith Adler, 1997. "Social Movements: Revolution, Reform and Reaction" i *NACLA Report on the Americas*, maj/jun 97, vol. 30, nr 6, s. 13–8.
- Hempel, Carl, 1969. *Vetenskapsteori*. Lund: Studentlitteratur.
- Herd, Bruce, 1998. "Globalization in Question?" i *Social Alternatives*, april 1998, vol. 17, nr 2, s. 55.
- Hermele, Kenneth, 2001. *Det globala kasinot*. Stockholm: Ordfront.
- Hirschman, Albert O., 1991. *The Rhetoric of Reaction: Perversity, Futility, Jeopardy*. Cambridge, Massachusetts och London: Belknap Press.

- Hirschman, Albert O., 1993. "The Rhetoric of Reform" i *The American Prospect* 4:14 1993.
- Hirschman, Albert O., 1996. *Den reaktionära retoriken: Konsten att argumentera emot alla samhällsfrändringar*. Orig. titel "The Rhetoric of Reaction: Perversity, Futility, Jeopardy", övers. Hans O. Sjöström. Stockholm: Ordfront.
- Hirst, Paul, 1998. "Ownership and Democracy" i *Political Quarterly*, vol. 69, nr 4, s. 354–64.
- Hirst, Paul – Thompson, Grahame, 1996. *Globalization in Question: The International Economy and the Possibilities of Governance*. Cambridge m.fl.: Polity Press.
- Hveem, Helge, 1997. *Makt och välfärd: Teorier i internationell politisk ekonomi*. Orig. titel "Makt og velferd i det globale samfunn: Teorier i internasjonal politisk økonomi" (1996), sv. övers. Carl G. Liungman. Stockholm: Universitetsförlaget.
- Hvitfelt, Håkan, 1988. "Om den journalistiska formens betydelse" i *Forskning om journalistik: En antologi från NORDICOM-Sverige*. Red. Ulla Carlsson. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet, s. 107–31.
- Ingelstam, Lars, 1999. "En kryptad agenda? Demokratins villkor i globaliseringens tid" i SOU 1999:83. *Globalisering*. Demokratiutredningens forskarvolym IX. Stockholm: Fakta Info Direkt.
- Irenius, Lisa, 2001. "Ramonens uppmaning startskottet för Attacrörelsen" i *Svenska Dagbladet* 28 mars 2001, kulturdelens s. 4–5.
- Jacobsson, Kerstin, 1997. *Så gott som demokrati: Om demokratifrågan i EU-debatten*. Umeå: Boréa.
- Johannesson, Kurt, 1990. *Retorik eller konsten att övertyga*. Stockholm: Norstedts.
- Jonung, Lars, 1999. "Den finansiella marknaden och demokratin i Sverige" i SOU 1999:56. *Globaliseringen och demokratin – dokumentation från ett seminarium*. Demokratiutredningens skrift nr 22. Stockholm: Fakta Info Direkt.
- Karlsson, Tobias, 2001. "Inskränkt global analys: Attacs ideologiska orientering är organisationens svaghet" i *Västerbottens-Kuriren* 17/3 2001.
- Klass, Gary M., 1993. "Book review: Albert Hirschman's 'The Rhetoric of Reaction: Perversity, Futility, Jeopardy'" i *Perspectives on Political Science*, Winter 1993, vol. 22, nr 1, s. 47.
- Lukas, Aaron, 2000. *WTO Report Card III: Globalization and Developing Countries*. Washington D.C.: Cato Institute.
- Lundquist, Lennart, 1997. *Det vetenskapliga studiet av politik*. Lund: Studentlitteratur.
- Lundquist, Lennart, 1998. *Demokratin väktare: Ämbetsmännen och vårt offentliga etos*. Lund: Studentlitteratur.
- Lundquist, Lennart, 1999. "Hotet mot den politiska demokratin" i SOU 1999:77, *Demokrati och medborgarskap*, Demokratiutredningens forskarvolym II. Stockholm: Fakta Info Direkt.
- Lundquist, Lennart, 2001. "Samhället som butik" i *Sydsvenska Dagbladet* 28 januari 2001, kulturdelen, s. 2.
- Mathiesen, Thomas, 1982. *Makt och motmakt*. Orig. titel "Makt og motmakt", övers. Sten Andersson. Göteborg: Korpen.
- Mathiesen, Werner Christie, 1997. *Discourse Analysis for Political Scientists: What, Why and How?* Forskningsnotat 1/1997. Oslo: Institutt for statsvitenskap.
- Mawhinney, Hanne B., 2001. "Theoretical Approaches to Understanding Interest Groups" i *Educational Policy*, jan/mar 2001, vol. 15, nr 1, s. 187–214.
- McCombs, Maxwell E. – Shaw, Donald L., 1984. "The Agenda-Setting Function of the Press" i *Media Power in Politics*. Red. Doris A. Graber. Washington: CQ Press.
- McQuail, Denis, 1984. "The Influence and Effects of Mass Media" i *Media Power in Politics*, s. 36–53. Red. Doris A. Graber. Washington: CQ Press.
- Muller, J. Z., 1991. "Albert Hirschman's 'Rhetoric of Recrimination'" i *Public Interest*, Summer 1991, nr 104, s. 81–92.
- Möller, Tommy, 2000. *Politikens meningslöshet: Om misstro, cynism och utanförskap*. Malmö: Liber.
- Newman, Stephen, 2000. "Globalization and Democracy" i *Democracy Beyond the State? The European Dilemma and the Emerging Global Order*. Red. Greven, Michael Th. – Pauly, Louis W. Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, Inc, s. 15–34.
- Nord, Lars, 1997. *Spelet om opinionen: Möten mellan makthavare, medier och medborgare*. Lund: Studentlitteratur.
- Nyberg, Mikael, 1997. "Undrens tid förbi" i *Aftonbladet* 22/12 1997.
- Olsson, Jan, 1999. "Det politiska globaliseringsbehovet och demokratin" i SOU 1999:83 *Globalisering*. Demokratiutredningens forskarvolym IX. Stockholm: Fakta Info Direkt.
- Paletz, David L. – Entman, Robert M., 1984. "Accepting the System" i *Media Power in Politics*, red. Doris A. Graber. Washington: CQ Press.
- Pauly, Louis W., 2000. "Democracy and Globalization in Theory and Practice" i *Democracy Beyond the State? The European Dilemma and the Emerging*

- Global Order*. Red. Greven, Michael Th. – Pauly, Louis W. Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, Inc, s. 1–13.
- Peters, B. Guy, 1998. *Comparative Politics: Theory and Methods*. Houndmills: MacMillan Press Ltd.
- Pierre, Jon, 1999. *Marknaden som politisk aktör – politik och finansmarknad i 1990-talets Sverige*. Demokratiutredningens forskarvolym XI. SOU 1999:131. Stockholm: Fakta Info Direkt.
- Pierre, Jon – Peters, B. Guy, 2000. *Governance, Politics and the State*. New York: St. Martin's Press.
- Premfors, Rune, 2000. *Den starka demokratin*. Stockholm: Atlas.
- Rindefjäll, Teresia, 1998. "Demokratidefinitionens dilemma – smal eller bred?" i *Demokratisering i tredje världen*. Red. Göran Hydén. Lund: Studentlitteratur.
- Roberts, Simon, 1998. "Economic Globalization: A Break from the Past?" i *International Review of Applied Economics*, maj 1998, vol. 12, nr 2, s. 311–5.
- Rolf, Bertil, 1981. *Argumentationsanalys av fredsdebatten: En modell och dess tillämpning*. Studies in Philosophy 22. Lund: Filosofiska institutionen, Lunds universitet.
- Sjölin, Mats, 1994. "Massmedier och opinionsbildning" i *Den moderna demokratis problem*, s. 150–86. Red. Anders Sannerstedt och Magnus Jerneck. Lund: Studentlitteratur.
- Sjöström, Johan, 2001. "Attac föreningar grupper: Frihandeln måste underordnas demokratin" i *Västerbotens-Kuriren* 12/3 2001.
- Stern, Charlotta, 1999. *The Dynamics of Social Movements: Essays on Competition and Diffusion*. Stockholm: Department of Sociology, Stockholm University.
- Strandberg, Urban, 1999. "Ekonomisk politik som demokratiskt problem" i SOU 1999:83. *Globalisering*. Demokratiutredningens forskarvolym IX. Stockholm: Fakta Info Direkt.
- Strömbäck, 1998. *Medielogik och medialiserad politik*. Rapport nr 7. Sundsvall: Demokratiinstitutet.
- Stubbergaard, Ylva, 2000. "Politiskt deltagande relaterat till medborgarskap och medlemskap" i *Politiskt inflyvande*. Red. Anders Neergaard och Ylva Stubbergaard. Lund: Studentlitteratur.
- Sydsvenska Dagbladet*, 2001. "En röst på nätet" av Helen Gustafsson, 10/4 2001, s. A2.
- Syll, Lars Pålsson, 2001. "Dagens frihandel är orättvis" i *Svenska Dagbladet* 23/2 2001.
- Syll, Lars Pålsson, 2001. "Vi lever inte i en Disneyvärld" i *Aftonbladet* 10/3 2001.
- Tarrow, Sidney, 1993. "Social Protest and Policy Reform: May 1968 and the Loi d'Orientation in France" i *Comparative Political Studies*, jan. 93, Vol. 25, nr 4, s. 579–607.
- Tarrow, Sidney, 2000. "Mad Cows and Social Activists: Contentious Politics in the Trilateral Democracies" i *Disaffected Democracies: What's Troubling the Trilateral Countries?* Red. Susan J. Pharr och Robert D. Putnam. Princeton and Chichester: Princeton University Press.
- Terchek, Ronald J., 1993. "Reviews the book: 'The Rhetoric of Reaction: Perversity, Futility, Jeopardy' by Albert O. Hirschman" i *Perspectives on Political Science*, Fall 93, vol. 22, s. 196.
- Thompson, Michael P., 1992. "Reviews the book 'The Rhetoric of Reaction: Perversity, Futility, Jeopardy' by Albert O. Hirschman" i *Society*, jul/avg 1992, vol. 29, nr 5, s. 85–8.
- Thörn, Håkan, 1999. "Nya sociala rörelser och politikens globalisering: Demokrati utanför parlamentet?" i SOU 1999:84, "Civilsamhället", s. 425–68. Stockholm: Fritzes.
- Thörn, Håkan, 2000. "Miljörörelsen och den nya politikens former – mot en global politik?" i *Politiskt inflytande*. Red. Anders Neergaard och Ylva Stubbergaard. Lund: Studentlitteratur.
- Tobin, James, 1978. "Ett förslag till monetär reform" i Tobin m.fl., 2001, *Tobinskatten*. Stockholm: Agora, s. 21–38.
- Tobin, James, 1995. "Min syn på Tobinskatten idag" i Tobin m.fl., 2001, *Tobinskatten*. Stockholm: Agora, s. 41–56.
- Tobin, James, 1999. "Financial Globalization", tal på American Philosophical Societies symposium "The Globalization of the World Economy" 14 nov. 1998. Se även www.globalpolicy.org/finance/alternat/curtax/cur6_799.htm.
- Weiss, Linda, 1998. *The Myth of the Powerless State: Governing the Economy in a Global Era*. Cambridge och Oxford: Polity Press.
- Vera-Zavala, 2001. "Systemet under attack" i Tobin m.fl., 2001, *Tobinskatten*. Stockholm: Agora, s. 91–102.
- Vikström, Lars, 2001. "Tobinskatten är fullt möjlig": Intervju med Heikko Patomäki" i Tobin m.fl., 2001, *Tobinskatten*. Stockholm: Agora, s. 151–7.
- Wijkman, Anders, 2001. "Tobinskatten och globaliseringens skuggsidor" i Tobin m.fl., 2001, *Tobinskatten*. Stockholm: Agora, s. 81–9.
- Wingborg, Mats, 1987. *Argumentationsanalys: En metod att undersöka artiklar och debattinlägg*. Stockholm: TCO.

de Vylder, Stefan, 2001. "Kan en Tobinskatt förhindra finanskriser?" i Tobin m.fl., 2001, *Tobinskatten*. Stockholm: Agora, s. 113–49.

Zürn, Michael, 2000. "Democratic governance beyond the Nation-State" i *Democracy Beyond the State? The European Dilemma and the Emerging Global Order*. Red. Greven, Michael Th. – Pauly, Louis W. Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, Inc, s. 91–114.

Elektroniska referenser

När inget annat anges, har webbplatserna besökts vid ett flertal tillfällen under perioden februari–maj år 2001.

Attacs internationella hemsida: www.attac.org.

Attacs svenska hemsida: www.attac.nu.

Miljömagazinet: www.miljomag.se.

Motattack: www.motattac.nu.

Timbros webbsida www.frihandel.nu.

Heimerson, Staffan, 2001. "Attac utan motstånd": www.mediainstitutet.se besökt 11/5 2001.

Wahl, Peter – Waldow, Peter, 2001. "Currency Transaction Tax – a Concept With a Future: Chances and Limits of Stabilising Financial Markets Through the Tobin Tax" i *World Economy, Ecology & Development* på www.weed.bonn.org/ffd/WEED-Tobin-Tax-Engl.pdf besökt 19/4 2001.

Offentligt tryck

1998/99:SK311 = Carl Bildts m.fl. (m) motion "En social skattepolitik".

2000/01:206, interpellation av Gunnar Hökmark (m) om Tobinskatten.

2000/01:51, snabbprotokoll från allmänpolitisk partiledardebatt.

2000/01:52, snabbprotokoll från allmänpolitisk debatt.

2000/01:62, snabbprotokoll från utrikespolitisk debatt.

2000/01:297, interpellation av Lars Hjertén (m).

2000/01:74, snabbprotokoll från interpellationsdebatt.

2000/01:76, snabbprotokoll från riksdagsdebatt.

2000/01:82, snabbprotokoll från riksdagsdebatt.

2000/01:JUy3, Utrikesutskottets yttrande.

Tidningsmaterial

* markerar att Tobinskatten diskuteras.

* *Aftonbladet* 3/2 2001, "Tobin mer aktuell nu än någonsin", ledare.

* *Dagens Nyheter* 5/1 2001, "Attac mot globaliseringen", ledare av Daniel Claesson.

* *Dagens Nyheter* 16/1 2001, "Ingen vidare Attac", ledare.

Dagens Nyheter 18/1 2001, "Pratsamme Persson", ledare av Niklas Ekdal.

* *Dagens Nyheter* 18/1 2001, "Misstagens välsignelser", ledare av Inger Jägerhorn.

* *Dagens Nyheter* 22/1 2001, "Lärdomar av Asienkrisen", ledare.

* *Svenska Dagbladet* 9/1 2001, "Globala räknemissar till lokal Attac", ledare.

* *Svenska Dagbladet* 14/1 2001, "James Tobin stöder inte Attac", ledare.

* *Svenska Dagbladet* 26/1 2001, "Till Attac mot protektionismen", ledare.

* *Svenska Dagbladet* 17/2 2001, "Marknadsekonomi humaniserar", ledare.

Svenska Dagbladet 25/2 2001, "Världsbanken hjälper de fattigaste", ledare av Mattias Lundbäck.

* *Västerbottens-Kuriren* 8/1 2001, "En farlig rörelse?", ledare.

* *Västerbottens-Kuriren* 29/1 2001, "Diskutera Attac!", ledare av Olof Kleberg.

Västerbottens-Kuriren 9/3 2001, "Diskutera med Attac!", ledare av Olof Kleberg.